

UDK: 94:324(497.6)"1928"

324:94(497.6)"1928"

Izvorni naučni rad / Original scientific paper

Salkan Užičanin

Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli

salkan.uzicanin@gmail.com

POLITIČKA BURA NAKON OPĆINSKIH IZBORA U BOSNI I HERCEGOVINI 1928. GODINE

Apstrakt: Na osnovu dostupnih izvora i literature u ovom radu se analiziraju prvi općinski izbori u Bosni i Hercegovini u okviru Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, njihovi rezultati i posljedice koje je uspostava lokalnih vlasti izazvala na državnoj političkoj sceni. Iako su se izbori održavali u sjenci velike političke krize koja je Kraljevini SHS potresala od atentata u skupštini 20. juna 1928. godine, ipak, oštra predizborna kampanja, vođena nacionalističkim tonom, u rovitim političkim prilikama i s izraženim nacionalnim tenzijama, izazvala je nove društvene i nacionalne podjele. Među stranačka prepucavanja na zborovima i međusobne optužbe poljuljala su i raniji koalicioni sporazum između Jugoslavenske muslimanske organizacije i Narodne radikalne stranke, prema kojem su stranke poslije izbora trebale ostvariti kolaboraciju gdje god je to bilo moguće i raditi na vraćanju povjerenja među narodom, koje je usljed višegodišnje nacionalističke i šovinističke harange bilo ozbiljno narušeno. Posebne teškoće nastale su poslije izbora i konstituiranja općinskih vijeća, kada su stranke u nekim mjestima formirale koaliciju s drugim političkim partijama. Konstituiranje općinskih rukovodstava u nekim mjestima bez NRS, bosanski radikali su okarakterizirali kao pakt protiv Srba i pokrenuli akciju da se JMO izbací iz vlade. Tako su lokalni bosanskohercegovački izbori podgrijali ionako uzavreću političku atmosferu i postali prvorazredno pitanje u zemlji.

Ključne riječi: NRS, JMO, radikali, Muslimani, izbori, koalicija, saradnja, sporazum, sukob.

Abstract: Based on available sources and literature, this paper analyzes the first municipal elections in Bosnia and Herzegovina within the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, their results and the consequences caused by the establishment of local authorities on the state-level political scene. Although the elections were held in the shadow of the great political crisis that shook the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes from the assassination in the Assembly on June 20, 1928, a sharp election campaign, led in a nationalist tone, in shady political circumstances and with pronounced national tensions, provoked new social and national divisions. Inter-party skirmishes and mutual accusations shook an earlier coalition agreement between the Yugoslav Muslim Organization and the People's Radical Party, which required parties to collaborate wherever possible after the election and work to restore trust among the people, which was severely disrupted by years of nationalist and chauvinist harangue. Special difficulties arose after the election and constitution of municipal councils, when parties in some places formed a coalition with other political parties. The constitution of municipal leaderships in some places without the NRS the Bosnian Radicals characterized as a pact against the Serbs and launched an action to oust the JMO from the government. Thus, the local elections in Bosnia and Herzegovina heated up already the tense political atmosphere and became a first-class issue in the country.

Keywords: NRS, JMO, radicals, Muslims, elections, coalition, cooperation, agreement, conflict.

Još za života Stjepan Radić često je kazivao jedan svoj doživljaj iz Bosne. Naime, došavši na jedan stranački skup u Banja Luku, ili tamo negdje, jedne nedjelje, zapitao je Radić, među onima koji su ga dočekali i koji su se naročito isticali uzvikujući mu živio, jednog siromašnog Muslimana s „proderanim turom: A ti šta si Srbin ili Hrvat? – na šta je dobio odgovor, ni Srbin ni Hrvat, – ja sam fukara!“¹ Ova anegdota možda ponajbolje oslikava stanje u Bosni i Hercegovini, ali i cijeloj Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, i sav rad, odnosno nerad političkih predstavnika i državnika. U neformalnoj hijerarhiji pokrajina u Kraljevini SHS Bosna i Hercegovina je po „slučaju“ ili nedostatku političke volje uvijek bila na začelju, iako

¹ Politika SD-koalicije, *Nova Evropa*, Knj. XVIII, Zagreb, 1928, 367.

su se, u ostvarenju svojih velikonacionalnih ciljeva, za nju natjecale i beogradske i zagrebačke političke elite. Svojatali su je i jedni i drugi, ali samo u momentu kada je trebalo pokazati svoju brojnost i nadmoćnost. Međutim, kada se radilo o dodjeli kredita, izgradnji škola, podizanju putne i željezničke infrastrukture, bila je na zadnjem mjestu. Savremenici su zabilježili da Bosna i Hercegovina, u privrednom smislu, za deceniju zajedničkog života u Kraljevini SHS nije dobila ništa.² Privredne i političke krize u zemlji bile su stalno prisutne, samo se mijenjao njihov intenzitet. Politike vladajućih režima bile su dirigitirane stranačkim interesima, dok su narodni i državni interesi uzimani u obzir samo u slučajevima kada nisu bili u koliziji s partijskim.³ Skupštinska nepotentnost u donošenju zakona o najvažnijim pitanjima državnog i društvenog života, izazivala je u javnosti sumnje da li je parlamentarni sistem u državi dorastao zadacima koji su se pred njega postavljali. Nacionalistički ispadi pojedinih poslanika i ministara, svađe i tuče u parlamentu i nedostatak odgovornosti prema društvu i državi, ogledalo su tadašnjeg parlamentarnog života.⁴ Među stranačka trvenja vođena u Skupštini kompromitirala su stranke u širokim narodnim slojevima, a istovremeno pothranjivala ambicije kralja i najkonzervativnijih pristalica zavođenja reda i prelaska na sistem „čvrste ruke.“⁵

Bosna i Hercegovina, stalan objekat srpsko-hrvatskog spora u jugoslavenskoj zajednici, kao multinacionalna i multireligijska sredina u uvjetima izraženih nacionalnih napetosti i društvenih strujanja, pokazivala je naročitu osjetljivost. S intenziviranjem nacionalnih sukoba pitanje Bosne postajalo je delikatnije i aktuelnije, a stanje u pokrajini napetije i presudnije na ukupne političke prilike u zemlji, što su primjećivale i neke strane diplomate.⁶ „Nacionalna

² Dušan, J., Lopandić, Izdvajanje Bosne i Hercegovine, *Преглед*, Год. II, бр. 52, Сарајево, 30. априла 1928, 1–2.

³ Režim i Srbi, *Pravda*, Год. IV, бр. 111, Сарајево, 13. маја 1922, 1.

⁴ Парламент и привреда, *Преглед*, Год. I, бр. 12, Сарајево, 27. марта 1927, 2.

⁵ Архив Југославије Београд (АЈ), Фонд Краљев двор (74), фасцикла број 13, јединица описа 24. *Организација Југословенских Националиста Његовом величанству Краљу Срба, Хрвата и Словенаца Александру I.*

⁶ Нјемачки конзул у Сарајеву, др. Ernest fon Drifel, у једном извјештају својој влади, између осталог, навео је слjedeће: „Velikosrpska dogma da su Bosna i Hercegovina srpska oblast može se samo tako održati ako se Muslimani, kao što je to srpska teorija uvijek pokušavala, ubroje među Srbe, ali ne i ako muhamedanci

podvojenost, koja se protezala duž čitave društvene strukture i afirmisala u svim oblicima asocijacija, od zasebnih političkih partija⁷ do kulturnih društava, a u konfesionalnim zajednicama imala duhovno-istorijske konstitutivne pretpostavke i trajne izvore reprodukcije, manifestirala se u krajnostima jer su one faktički bile glavni ventili pražnjenja naraslog socijalnog nemira.“⁸ Atmosfera netrpeljivosti u zemlji pojačana je nakon općih septembarskih izbora 1927. godine, kada je profunkcionirao opozicioni politički savez između Stjepana Radića i Svetozara Pribićevića, poznatiji kao Seljačko-demokratska koalicija.⁹ Oštre kritike vlade koje je iznosila opozicija, izazivale su nemile scene tokom skupštinskih sjednica koje su često iz verbalnih prerastale u fizičke napade radikala na pojedine poslanike. Parlamentarizam je bio u totalnom rasulu.¹⁰ Uzavrela unutarjno-politička trvenja, stalno podsticana u medijima, komplicirala su stanje u zemlji koje je kulminiralo 20. juna 1928.

idu sa Hrvatima. Na podlozi državne krize koja postoji od 20. juna ta pitanja, inače možda još samo od lokalno-političkog značaja, postaju ponovo od opšteg interesa.“ (Nedim, Šarac, *Uspostavljanje šestojanuarskog režima 1929. godine: sa posebnim osvrtom na Bosnu i Hercegovinu*, Sarajevo, 1975, 177).

⁷ Stranačko političko organiziranje na području Bosne i Hercegovine nosilo je od ulaska u Kraljevinu SHS nacionalno-vjersko obilježje. Jugoslavenska muslimanska organizacija okupljala je Muslimane, Narodna radikalna stranka i Savez zemljoradnika srpske mase, dok se Hrvatska republikanska seljačka stranka do polovine 1922. godine uspjela nametnuti kao glavni politički predstavnik Hrvata. Političko grupisanje na vjerskoj, odnosno nacionalnoj osnovi doprinijelo je zaoštavanju vjerskih i nacionalnih antagonizama. (Nusret, Šehić, Počeci formiranja građanskih političkih stranaka u Bosni i Hercegovini nakon stvaranja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (1918–

⁸ N. Šarac, *Uspostavljanje šestojanuarskog režima*, 153–154.

⁹ Seljačko-demokratsku koaliciju obrazovale su 10. novembra 1927. godine Samostalna demokratska stranka i Hrvatska seljačka stranka. (Svetozar, Pribićević, *Diktatura kralja Aleksandra*, Zagreb, 1990, 63).

¹⁰ Savremenici su krajem 1928. zabilježili da „većeg meteža do danas nije bilo. Na vrhovima državne uprave: pometenost, lakomost za vlašću, oskudica u ljudima od autoriteta. Ministri više misle na partiju nego na državu; oni su odveć heterogeni da bi mogli krenuti jednim pravcem, ići k jednom cilju, i voditi jednu politiku. Njihov opstanak ne zavisi od njihovih uspeha ili neuspeha već od milosti zakulisanih i neodgovornih faktora, ‘tajnih sila’. U parlamentu: ružni ispadi, nezrelost, podivljalost ubijanje. Poslanici ne izgledaju slobodni i svesni građani, već partijski agenti koji misle tuđim mozgom i slušaju tuđe zapovesti.“ (Izlaz iz krize, *Nova Evropa*, Knj. XVIII, Zagreb, 1928, 352).

ubistvom zastupnika Hrvatske seljačke stranke (HSS) u Narodnoj skupštini. Atentat je izazvao nepremostivu krizu, doveo do blokade rada državnog parlamenta i političke aktere u zemlji udaljio od bilo kakvog dogovora.¹¹

Prema Vidovdanskom ustavu Kraljevina SHS bila je centralistički uređena država, ali je Ustav predviđao i izvjesne samouprave.¹² Međutim, u provođenju tog njegova dijela vladajući režimi do 1927. godine nisu učinili ništa. Naprotiv, ukinuli su i one samouprave koje su do tada postojale. Razjurenjeni su mnogobrojni prije rata izabrani općinski odbori i na njihovo mjesto postavljeni vladini policijski komesari koji su upravljali bezmalo svim važnijim općinama u Bosni i Hercegovini. Vladajuće stranke, u stvari, svim silama su se trudile da pomoću nepravednog izbornog zakona, nepravedne izborne geometrije i nedozvoljenog izbornog terora dobiju većinu u Narodnoj skupštini s čijom legitimacijom su onda svršavale svekolike poslove u općinama, srezovima, oblastima i državi, uzimajući i najmanja i najveća državna administrativna i upravna tijela u svoje ruke, nakon čega su njima upravljale po svojoj volji.¹³

Praktično pitanje u kome se ogledao položaj nacionalne prisutnosti u centralističkom sistemu bilo je učešće u vlasti. Međutim, od samog formiranja Kraljevine SHS u Bosni i Hercegovini na sceni je bilo „srbiziranje uprave“ koje se opravdavalo antisrpskim djelovanjem nekih funkcionera u toku rata, zbog čega se, navodno, teško mogao održavati paritet zastupljenosti službenika.¹⁴ Pod

¹¹ Atentat na narodne zastupnike HSS 20. juna 1928. godine u Skupštini izvršio je radikal Puniša Račić. Kuršumima iz revolvera za vrijeme sjednice Račić je usmrtio Pavla Radića i Đuru Basaričeka, a ranio Ivana Pernara, Ivana Grandu i Stjepana Radića. (Opširnije o tome vidjeti u: Zvonimir, Kulundžić, *Atentat na Stjepana Radića*, Zagreb, 1967; Nadežda, Jovanović, Prilog proučavanju odjeka atentata u Narodnoj skupštini 20. juna 1928, *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 2, br. 1, Zagreb, 1970, 61–76).

¹² Prema članu 96. Vidovdanskog ustava za poslove općinskog, sreskog i oblasnog značaja, trebala se ustanoviti „mesna: opštinska, sreska i oblasna samouprava uređena na načelu izbornom.“ (Ustav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, *Prilog „Novom dobu“*, God. IV, br. 158, Split, 15. srpnja 1921).

¹³ Salkan, Užičanin, *Nacija i teror. Djelatnost nacionalističkih organizacija u Bosni i Hercegovini (1921–1929)*, Tuzla, 2019, 21–22.

¹⁴ Sonja, Dujmović, Prilog pitanju centralizma – Učešće Srba u upravnim tijelima Bosne i Hercegovine 1918–1941, *Prilozi*, Institut za istoriju Sarajevo, br. 37, Sarajevo, 2008, 82.

izgovorom stvaranja pouzdanog činovničkog aparata većina dotadašnjih odgovornih službenika Muslimana i Hrvata bila je smijenjena pod različitim izgovorima, a na njihova mjesta postavljani Srbi, koji su u velikom broju dovodeni iz Srbije. Potiskivanje Muslimana i Hrvata iz državne uprave vršeno je sistematski uz podršku bosanskohercegovačkih srpskih građanskih krugova. Postepeno su kadrovi Narodne radikalne stranke (NRS) preuzeli svu vlast u svoje ruke, pa čak i ondje gdje nikada ne bi dobili većinu, kao u velikom broju srezova i gradskih općina.¹⁵ Prema podacima od 1. novembra 1928. godine od šest velikih župana u Bosni i Hercegovini petorica su bili radikali ili eksponenti njihove politike. Iste godine od 51. poglavara sreza 42. bili su Srbi, a od 16 starješina sreskih ispostava bilo je 10 Srba. Od važnijih funkcija Srbi su bili na čelu Policijske direkcije za Bosnu i Hercegovinu, Delegacije ministarstva finansija u Sarajevu, Vrhovnom sudu Bosne i Hercegovine i četiri od šest okružnih sudova. Dominacija je dakle, bila najizraženija na lokalnom nivou, gdje su radikalsko ponašanje, osionost i osvetnički postupci prema svojim sunarodnicima, pojačavali neraspoloženje prema vlasti i kumovali porastu otpora prema režimu i politici iz Beograda. Prema mišljenju nekih historičara „lokalna vlast je u stvari direktno uticala na svakodnevni život i bila najvidljivija i kao takva korumpirana, nacionalno netrpeljiva i atavistički raspoložena – bila odraz cjelokupnog sistema i na prvom nivou odražavala centralističku vlast.“¹⁶

Kompleks problema vezanih za lokalnu politiku bio je u Bosni i Hercegovini aktuelniji nego u drugim dijelovima Kraljevine SHS i nalazio se u žiži političkih dešavanja. Oko pitanja općinske politike glavnu borbu vodile su Jugoslavenska muslimanska organizacija (JMO) i NRS, dok su drugi politički akteri oko toga imali načelne stavove.¹⁷ Prva je bila najvatreniji zagovarač održavanja izbora na lokalnom nivou, pretendujući da njeni predstavnici preko općina ostvare veći utjecaj u vlasti.¹⁸ Više desetina puta JMO je postavljala

¹⁵ Atif, Purivatra, *Jugoslavenska muslimanska organizacija u političkom životu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, Treće izdanje, Sarajevo, 1999, 45.

¹⁶ S. Dujmović, Prilog pitanju centralizma, 82–85.

¹⁷ Tomislav, Išek, *Djelatnost Hrvatske seljačke stranke u Bosni i Hercegovini do zavođenja diktature*, Sarajevo, 1981, 311.

¹⁸ Muslimani su u 66 organiziranih gradskih općina u Bosni i Hercegovini činili polovinu stanovništva. Prema popisu iz 1910. u „gradovima je bilo

upite i interpelacije u Skupštini i zahtijevala da se izbori raspišu.¹⁹ Jači angažman oko toga preduzela je nakon izlaska iz vlasti marta 1922. i odlaska u višegodišnju opoziciju, od kada je tražila da se „povrati samouprava i da se u tu svrhu raspišu odmah izbori za sve gradske i organizovane seoske općine, te da se u još neorganizovanim selima postavljaju seoski glavari izborom.“²⁰ Međutim, stranka je duži period djelovala kao opozicija (kratkotrajno, od 27. jula 1924. do 6. novembra 1924, učestvovala je u vlasti) i nije bila u stanju da osigura raspisivanje izbora. Kao koalicioni partner Demokratske stranke (DS) u Demokratskoj zajednici (DZ) JMO je participirala u vlasti od 17. aprila 1927. godine i s tih pozicija aktivno radila na raspisivanju lokalnih izbora. Međutim, nakon atentata u Skupštini, Ljuba Davidović, lider DS, uspostavio je saradnju s opozicijom radi rušenja vlade. Njegovu akciju međutim, koalicioni partneri iz JMO nisu podržavali već su ušli u vladu Antona Korošca, zbog čega je došlo do njihova udaljavanja od demokrata. Odnosi su se naročito zaoštrili u radu lokalnih organa vlasti i oblasnih skupština. JMO se u tom periodu češće okretala saradnji s radikalima, jer je tako mogla više utjecati na javne poslove u Bosni i Hercegovini. Iz tog razloga je i bila rezervirana u pogledu saradnje s opozicijom, napose sa HSS, pravdajući svoj stav činjenicom da je HSS 1925. godine izdala već formirani Opozicioni blok.²¹

pravoslavnih 18,92%, muslimana 50,76%, i katolika 24,49%, dok je 1931. godine bilo: pravoslavnih 22,34%, muslimana 50,43% i katolika 23,38%.“ (A. Purivatra, *Jugoslavenska muslimanska organizacija*, 284–285).

¹⁹ Na izbornoj konferenciji održanoj 3. septembra 1927. JMO se žalila da su općinski izbori održavani nekoliko puta u svim dijelovima zemlje osim u Bosni i Hercegovini. Okupljeni su informirani da 15 godina Sarajevo nije biralo svoje ljude u općinu, jer su radikali postavili za komesara svog pristalicu Ibrahima Hadžimerovića i tako rasipali „novac za kortešaciju“, nagrađivanje i zapošljavanje svojih istomišljenika. (Arhiv Bosne i Hercegovine, Sarajevo, *Fond Velikog župana sarajevske oblasti*, pov. br. 1818 / 27. Полицијска дирекција за Босну и Херцеговину Великом жупану сарајевске области у Сарајеву, *Изборна конференција Ј. М. О. одржана дне 3. 9. 27. у Горуши (Одобашина 59)*, пов. бр. 1203 / 27, Сарајево, дне 5. септембра 1927).

²⁰ Zagrebački protokol, *Naša pravda*, God. II, br. 16, Sarajevo, 19. srpnja 1923, 3; Zagrebački protokol, *Hrvatska sloga*, God. I, br. 60, Sarajevo, 15. srpanj 1923, 1.

²¹ Branislav, Gligorijević, *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji (1919–1929)*, Beograd, 1979, 247–248.

Najizrazitiji branitelj postojećeg stanja i ljubomorni zaštitnik stečenih pozicija pak, bila je NRS. Još krajem maja 1922. godine na jednoj radikalskoj konferenciji održanoj na Ilidži, Nikola Pašić je izjavio da se odmah na sva glavna službena mjesta u Bosni i Hercegovini trebaju „postaviti takovi činovnici, koji će upravu u Bosni voditi u srpskom duhu, te koji će u najskorije vrijeme moći da opravdaju poklonjeno im povjerenje. Radi toga se ne će ni izbori po bosansko-hercegovačkim općinama sve dotle obaviti, dok se ne bude bar u Sarajevu osigurala potpuna srpska gradska reprezentacija.“²² S tim u vezi NRS se, koja je izuzev kratkotrajne vlade Ljube Davidovića bila stalno na vlasti, protivila održavanju općinskih izbora u Bosni i Hercegovini, iako su svi dijelovi zemlje do kraja 1927. godine dobili izabrane lokalne samouprave.

Pošto je narod u Bosni i Hercegovini već bio izgubio svaku nadu da će do općinskih izbora uopće doći, iznenadila ga je 28. augusta 1928. godine telegrafska vijest iz Beograda da je već objavljen kraljev ukaz kojim je raspisao općinske izbore za 28. oktobar 1928. godine.²³ Prema nekim mišljenjima, u pozadini tog akta stajala je težnja da se u rovitim političkim prilikama u zemlji u „Bosni i Hercegovini – gdje su vladine i njoj bliske stranke imale većinu, – demonstrira snaga postojećeg režima“ i da se pažnja javnosti poslije atentata u Skupštini preusmjeri u drugom pravcu.²⁴

Raspisivanje općinskih izbora bio je važan događaj za Bosnu i Hercegovinu, gdje su u općinama vladali ili ostaci zastupstava izabranih prije 15 godina ili komesari postavljeni od velikih župana. Zbog postavljanja, a ne biranja, lokalnih funkcionera u općinama je nastao nerad, bezidejnost i umrla bilo kakva inicijativa za napredak. Većina gradova i varošica je zbog nerada svojih općina, koje su pod komesarijatima samo otaljavale tekuće poslove, doživjela nazadak, čije su se posljedice, prema nekim procjenama, trebale osjećati nekoliko decenija. U javnosti je isticano da se poslije ujedinjenja nije moglo „uprijeti prstom ni u jedan grad“ u Bosni i Hercegovini koji je

²² Veće su mu oči od želuca. Mačja trka do potoka, *Hrvatska sloga*, God. IV, br. 124, Sarajevo, 3. lipnja 1922, 1.

²³ Opštinski izbori, *Глас слободe*, God. XIX, br. 35, Sarajevo, 30. augusta 1928, 1.

²⁴ Nedim Šarac, Učešće Komunističke partije Jugoslavije u opštinskim izborima u Bosni i Hercegovini 1928. godine, *Glasnik arhiva i Društva arhivista Bosne i Hercegovine*, God. I, knj. I, Sarajevo, 1961, 253.

napredovao.²⁵ Očekivalo se da će poslije izbora lokalni organi vlasti ozbiljnije pristupiti komunalnim zadacima i življe raditi na razvitku i procvatu svojih gradova i varošica.²⁶ Aktivniji rad naročito se očekivao u gradu Sarajevu čije je opadanje, prema nekim mišljenjima, bilo najdrastičnije u cijeloj Kraljevini SHS. Sarajevska općina imala je skromne rezultate u svim sferama djelovanja.²⁷ Intelektualni i kulturni radnici naglašavali su da opadanje Sarajeva nije bilo samo u privrednom, socijalnom, građevinskom, već i kulturnom i svakom drugom smislu.²⁸ Zbog svega navedenog vladalo je opće mišljenje da „grad Sarajevo opada u red velikog sela.“²⁹

Stranačke pozicije i politički ciljevi pred općinske izbore bili su različiti. JMO je kao dio vladajuće strukture u održavanju općinskih izbora vidjela priliku da osvoji vlast i na lokalnom nivou. Lokalni bosanski radikalski prvaci, kao i HSS, imali su za cilj da oslabe političko tijelo JMO. Od februarskih izbora 1925. godine stranačka rukovodstva najživlje su radila na pridobijanju muslimanskih birača za svoju politiku. Učešće JMO u dvije vlade Velje Vukićevića, a poslije atentata u Skupštini i vladi Antona Korošca, bilo je oštro kritizirano od opozicije. Ipak, najžešći napadi dolazili su od bosanskih radikala, predvođenih dr. Milanom Srškićem,³⁰ koji su bili motivirani željom

²⁵ Ђорђе, Крстић, *Аграрна политика у Босни и Херцеговини*, Сарајево, 1938, 89.

²⁶ Општински избори, *Глас слободе*, Год. XIX, бр. 35, Сарајево, 30. августа 1928, 1.

²⁷ Милан, Покрајчић, Узроци сталном опадању Сарајева, *Преглед*, Год. II, бр. 49–50, Сарајево, 27. марта 1928, 6.

²⁸ Опширније о томе види у: Risto, Besarović, Marko Marković о kulturnom životu у Sarajevu između два svjetska rata, *Prilozi za proučavanje istorije Sarajeva*, Knj. I, God. I, Sarajevo, 1963, 211–232.

²⁹ АВНС, *FVŽSO*, пов. бр. 1818/27. Полицијска дирекција за Босну и Херцеговину Великом жупану Сарајевске области у Сарајеву, *Мјесни одбор Демократске странке у Сарајеву – шира изборна конференција*, Пов. бр. 1180 / 27, Сарајево, 4. септембра 1927.

³⁰ Milan Srškić je dugi niz godina imao dominantnu poziciju među radikalama u Bosni i Hercegovini. Njegovi politički nastupi bili su obojeni nacionalističkim parolama о srpskom karakteru Bosne i Hercegovine. Eksponirao se netolerantnim odnosom, naročito prema Muslimanima. U nastupima ih je često nazivao anacionalnim elementom i raznim drugim pogrđnim imenima. Davao je ton dnevnoj političkoj akciji ekstremnih srpskih nacionalista u Bosni i Hercegovini.

za ličnim političkim prestižom u Bosni i Hercegovini. Srškić je iz nezadovoljstva što je JMO ušla u prvu Vukićevićevu vladu postao njen najveći kritičar. Djelovao je u grupi radikala koja nije podržavala rad poslaničkog kluba NRS koji je sa DS, JMO i SLS osiguravao vladi parlamentarnu podršku.³¹

Što se dan općinskih izbora u Bosni i Hercegovini približavao, to je interes građana za izbore rastao. Narod je željno iščekivao izbore na kojima se, prema nekim mišljenjima, trebao da „oslobodi komesarijatskog režima, pod kojim je 10 godina bio, te da na kormilu svojih opština vidi slobodnom voljom izabrane ljude iz vlastite sredine, kojima će opštinski interesi u skladu sa interesima građanstva, biti iznad svega.“³² Izvor nezadovoljstva građanstva prema komesarima bio je njihov rasipnički odnos prema općinskoj

³¹ Među radikalima je postojalo nekoliko grupa od kojih su se izdvajale „velikosrpska“ struja Nikole Pašića i nešto umjerenija struja Ljube Jovanovića, koja je bila sklona sporazumu sa Hrvatima i drugim narodima. Radi toga je u radikalnom klubu dolazilo stalno do trzavica koje su prijetile otvorenom sukobu i rascjepu, naročito kada se Jovanović primio misije da sondira teren jednoj koncentracionoj vladi. Nesuglasice i unutarnje borbe u stranci, Nikola Pašić je svojim autoritetom uspješno neutralizirao i prikrivao. Ipak, i pored velikog autoriteta prvi rascjep u stranci desio se za Pašićeva života, 26. aprila 1926, kada je iz stranke bila isključena grupa političara koju je predvodio Lj. Jovanović. Nakon toga Jovanovićeve frakcija obrazovala je poseban klub od 11 poslanika u skupštini. Linija rascjepa u NRS sa izlaskom Jovanovićeve grupe nije bila završena. U stranci je stvoreno nekoliko struja i to Pašićeva, Jovanovićeve, i tzv. centar na čelu sa Nikolom Uzunovićem. Ugledni stranački prvaci Momčilo Ninčić, Božidar Maksimović i Milan Srškić sačinjavali su također centar, a bili su u tijesnim odnosima sa dvorom. Poslije Pašićeve smrti u decembru 1926. rascjep u stranci se produbio. Nesuglasice su naročito pojačane poslije općih izbora 1927. godine, kada je Velimir Vukićević, dotadašnji disident u stranci, uspio da pomoću vlasti dobije većinu u jako oslabljenom poslaničkom klubu radikala, i, pored toga, spriječi izbor nekoliko važnih ličnosti iz glavnog stranačkog odbora u vladu. Od tada je u NRS nastalo dvojstvo. Na jednoj strani bio je Glavni odbor stranke koji je bio nemoćan u radikalnom poslaničkom klubu, a na drugoj poslanički klub koji stranka gotovo nije ni priznavala, ali koji je bio na vlasti. U takvom odnosu snaga poslanički klub je bio jači, a Glavnom odboru je ostalo samo da se ljuti i kritikuje. (Разлаз радикала, *Глас слободе*, Год. XIX, бр. 35, Сарајево, 30. августа 1928, 1; Ferdo, Čulinović, *Jugoslavija između dva rat*, Knj. I, Zagreb, 1961, 238–244).

³² Пред општинским изборима у Херцеговини, *Правда*, Год. XXIV, бр. 288, Београд, 23. октобра 1928, 4.

imovini i nekontrolirano trošenje novca. Raznim malverzacijama pojedinci su izvlačili značajnu korist iz općinskih budžeta, a nisu vodili računa o unaprjeđenju lokalnih zajednica. U javnosti su otkrivene brojne koruptivne afere u gradskim općinama.³³ Na jednoj izbornoj konferenciji pred opće izbore, 3. septembra 1927, dr. Mehmed Spaho, predsjednik JMO, dotakao se komesarskog rasipničkog režima u Bosni i Hercegovini, a naročito zloupotreba u Sarajevu. U govoru je iznio da su osam godina u bosanskohercegovačkim općinama bili na vlasti gradski komesari, a po selima nametnuti muhtari i seoski glavari koji su postavljeni, a ne birani i koji nisu uživali povjerenje naroda. Finansijskom kontrolom provedenom, po njegovu nalogu, u sarajevskoj Gradskoj štedionici otkrivene su razne zloupotrebe. Prema nalazima finansijskih inspektora gradski komesar je, bez zakonskog osnova, uzeo 50.000 dinara kao nagradu za rad u Upravnom odboru štedionice.³⁴

Življe političko gibanje osjetilo se sedmicama pred izbore, kada su politički subjekti užurbano radili na odabiru podesnih ličnosti za kandidiranje u općinska vijeća i sastavljanje kandidatskih listi.³⁵ Pri tome je do izražaja „došla izdiferenciranost građanskih struja; nastupali su novi rascjepi i stvarani javni i zakulisni sporazumi između pojedinih političkih grupacija.“³⁶ Stranačka rukovodstva

³³ Prema pisanju štampe usljed slabe komunalne politike i nametanja velikih gradskih nameta od strane komesarijata tranzitna trgovina, koja je bila izvor blagostanja, u Mostaru je posrnula, a grad u trgovačkom pogledu počeo da izumire. Osim toga komesarijat nije pokazivao nikakve aktivnosti za unaprjeđenje grada. Ilustrativan primjer ove konstatacije je gradski budžet u kome su personalni prihodi u odnosu na investicije imali odnos 80:20%. Budžet grada je 1928. godine iznosio ukupno 7.000.000 dinara, prema 17.000 stanovnika, ali od te svote sredstva za investicije nisu planirana. (Пред општинским изборима у Херцеговини, *Правда*, Год. XXIV, бр. 288, Београд, 23. октобра 1928, 4).

³⁴ АВН, *FVŽSO*, пов. бр. 1803 / 27. Полицијска дирекција за Босну и Херцеговину Великом жупану сарајевске области у Сарајеву, *Изгреди на конференцији Ј. М. О. у Сарајеву дне 3. 9. 1927*, пов. бр. 1190 / 27, Сарајево, дне 4. септембра 1927; Други збор министра дра Спахе на Вратнику, *Већерња рошта*, бр. 1855, Сарајево, 9. септембра 1927, 2.

³⁵ Пред општинским изборима у Херцеговини, *Правда*, Год. XXIV, бр. 288, Београд, 23. октобра 1928, 4.

³⁶ N. Šarac, Učešće Komunističke partije Jugoslavije u opštinskim izborima u Bosni i Hercegovini 1928, 255.

JMO i NRS u Beogradu su još od ulaska JMO u vlast imali sporazum o saradnji. Na općinske izbore stranke su trebale izaći samostalno, ali su poslije, gdje god je to bilo moguće, trebali ostvariti kolaboraciju i formirati općinska vijeća. Međutim, mjesta i pozicije u općinskim vijećima i benefiti koje su osiguravala, i pored skućenih nadležnosti koja su imala, bila su jak stimulans strankama, grupama i pojedincima da s punom snagom demonstriraju svoju politiku.³⁷ Lične ambicije pojedinaca izbile su u prvi plan, usljed čega je došlo do dalje političke disperzije i mnoštva paralelnih kandidatskih lista frakcija i disidenata pojedinih stranaka. Ipak, stranke i koalicije nastojale su na izbore izaći sa što boljim kadrovima.³⁸ JMO je za nosioca liste za sarajevsku oblast istakla dr. Mehmeda Spahu, lidera stranke, a NRS dr. Milana Srškića. Nosilac liste HSS po svim općinama u mostarskom srezu i gradu Mostaru bio je Nikola Preka, narodni poslanik, dok je na čelu liste JMO za grad Mostar bio Salih Baljić, narodni poslanik i istaknuti stranački prvak. Radikalnu listu u Hercegovini predvodio je dr. Lazar Marković, ugledni stranački političar i narodni poslanik.

Krajnji rok za dostavljanje i ovjeru kandidatskih listi bio je 27. septembar 1928. godine. Do navedenog roka samo u gradu Sarajevu postavljeno je 13 listi i to: JMO, Radnička, Samostalne demokratske stranke, Jevrejske omladine, HSS, Demokratska grupa, Zanatlijsko udruženje, Halilbašićeva muslimanska frakcija, Republikansko radničko-seljački blok, Muslimani – građani, Građanska grupa, Jevreji i NRS.³⁹ U Bijeljini je bilo istaknuto šest listi: udruženih radikala i samostalnih demokrata, JMO (dvije liste), radikala (pristalica Velje Vukićevića), demokratska i radnička. Isticanje zajedničkih radikalskih i SDS lista javnost je tumačila kao borbu Glavnog odbora NRS protiv V. Vukićevića. Sama lista, mada je bila udružena, prema prognozama nije imala posebnog izgleda za uspjeh. Predviđalo se da će JMO u Bijeljini osvojiti najviše glasova.⁴⁰ Osim političkih stranaka

³⁷ N. Šarac, *Uspostavljanje šestojanuarskog režima*, 155.

³⁸ Пред општинским изборима у Херцеговини, *Правда*, Год. XXIV, бр. 288, Београд, 23. октобра 1928, 4.

³⁹ N. Šarac, *Učesće Komunističke partije Jugoslavije u opštinskim izborima u Bosni i Hercegovini 1928*, 255–256.

⁴⁰ Изборна борба у Босни, *Правда*, Год. XXIV, бр. 291, Београд, 26. октобра 1928, 5.

na lokalne izbore izlazile su i nestranačke ličnosti kao nezavisni kandidati.

Kako su se izbori približavali izborna kampanja bila je sve oštrija. Konferencije i zborovi raznih stranaka, samostalnih kandidata i grupa držale su se svakodnevno. Političari su obilazili birače, obavještavali ih o svom radu i davali preporuke za izbore. Stranke, koalicije i samostalni kandidati davali su obećanja biračima da će raditi na unaprjeđenju privrede, donošenju urbanističkih planova, izgradnji škola, ambulanti, javnih kupatila, kanalizacija, vodovoda, rasvjete, ulica i parkova, smanjenju općinskih nameta i poreza i dr. Izborna kampanja međutim, ponovo je rasplamsala političke i nacionalne strasti usljed čega je borba među pojedinim političkim strankama kulminirala. U izornoj kampanji upotrebljavana su raznovrsna sredstva da se protivnici diskredituju, a birači pridobiju. Nepromišljenim nastupima, bez trunke osjećaja i odgovornosti, uz obilato i svjesno korištenje nacionalističke retorike, političari su u narod ubacivali mržnju i razdor. U tome se naročito isticala NRS, odnosno dr. Milan Srškić koji se tada ubrajao u malu grupu političara bliskih dvoru. Upravo su na stranačkim predizbornim skupovima NRS i JMO posijane klice nezadovoljstva iz kojih će kasnije nastati sukob među strankama koji je prijetio da ugrozi i vlast na državnom nivou.

Politika JMO pred izbore kretala se u dva smjera i to saradnju s radikalima na državnom nivou, dok je na lokalnu u nekim mjestima pribjegavala koaliranju s opozicionim građanskim strankama protiv radikala. Više nego ranije stranka je odbacivala srpsku ili hrvatsku nacionalnu identifikaciju muslimanskog stanovništva i jače se zalagala za jugoslavensku orijentaciju. Na zboru JMO održanom 24. oktobra 1928. godine u prostorijama Hendina mekteba na Vratniku u Sarajevu, Spaho je optužio ranije režime da su zemlju doveli u teško stanje i da je trebalo puno truda, rada i vremena da se stanje popravi. Naveo je da je JMO od osnutka imala skromne zahtjeve koji su se mogli svesti na potpunu jednakost i ravnopravnost svih građana, da se državna vlast očisti od partizanskog činovništva i zavede potpuna nepristrasnost u svim granama državne uprave. Pohvalio se da je stranka za kratko vrijeme, od dolaska na vlast, uspjela popraviti

stanje u Bosni i Hercegovini i izboriti da se izvrši unifikacija poreza na nivou cijele države, te da se nakon petnaest godina raspišu općinski izbori. Podsjetio je na ranije komesarske režime koji su bez ikakvog legitimiteta upravljali općinama i gradovima. Naglasio je da se stranka poslije ulaska u vlast izborila da na mjesto komesara u Sarajevu dođe Edhem Bičakčić, koji je za kratko vrijeme popravio stanje u općini i pokazao da zaslužuje povjerenje Muslimana. Potom je govorio o agrarnom pitanju i atentatu u Skupštini, te o radu stranke na stišavanju strasti u narodu. Optužio je Milana Srškića da je bio glavni kočničar saradnje JMO s radikalima, jer nije bio spreman da dijeli vlast onako kako je to odgovaralo raspoloženju građana, već želio da bude jedini gospodar Bosne i Hercegovine. Ukazao je na važnost općinskih izbora navodeći da se njima mjerila moć stranke i njena snaga u Narodnoj skupštini u Beogradu. Na kraju govora podvukao je da JMO u Sarajevu ima samo jednu službenu listu i da građani „glasaju onđe slobodno, gđe ih srce vuče.“⁴¹

Dr. Milan Srškić se u kampanji, s grupom istomišljenika, žestoko okomio na JMO.⁴² Zastupao je tezu da učešće JMO u vlasti šteti srpskim interesima u Bosni i Hercegovini. Na skupu 16. septembra 1928. u Visokom lansirao je tezu „svi Srbi na okup“, a na zboru

⁴¹ АВН, *FVŽSO*, пов. бр. 2032 / 28. Полицијска дирекција за Босну и Херцеговину Великом жупану сарајевске области у Сарајеву, *Јавни збор ЈМО на Вратнику у Сарајеву*, пов. бр. 1771 / 28, Сарајево, дне 26. октобра 1928; Г. др. Спахо против г. др. Сршкића, *Време*, Год. VIII, бр. 2458, Београд, 26. октобра 1928, 3.

⁴² Kada su Srškić i njegovi istomišljenici pred masama nastojali da izgledaju kao dobri Srbi i patriote, ako ništa drugo uvijek su bili neraspoloženi prema Muslimanima. (Негрешимо даље, *Балкан*, Год. XIII, бр. 73, Београд, 17. марта 1926, 1). Велики жупан сарајевске области још 1926. године извјештавао је руковођство у Београду да је политика придобивања Muslimана nailazila на отпор код појединих Срба – функционера у радикалним организацијама из низа разлога, који су углавном проистicali из сујете појединца и њихова страха да би придобивањем Muslimана били потиснути са одређених политичких положаја које су до тада уживали. Као примјер да поједини локални функционери неће лахка срца прихватити политику зближавања са Muslimanima, навео је предсједника и потпредсједника једног среског одбора NRS, који су изјавили да „не могу радити са Турцима.“ (АВН, *FVŽSO*, пов. бр. 149 / 1926. Велики жупан сарајевске области Г-дину Бож. Ж. Максимовићу Министру унутрашњих дела, Београд, *Извјешај о политичким догађајима у области сарајевској*, пов. број: 149, Сарајево, 21. јануара 1926).

pristalica radikala u Sarajevu 23. septembra 1928. izjavio da su „Srbi i Muslimani u većoj opreci nego što su ikad bili“.⁴³ Najžeće kritike vlade i uvrede na račun JMO iznio je na predizbornoj konferenciji održanoj 25. oktobra 1928. u sali srpskog pjevačkog društva „Sloga“ u Sarajevu.⁴⁴ Odmah na početku obraćanja kritikovao je vladu što je raspisala izbore u trenutku kad krivicom trojca Vukićević-Spaho-Korošec u državi vlada stranačka i „plemenska“ podvojenost, navodeći da nije bilo ni zakona o organizaciji seoskih općina niti se znalo kako će se voditi općinski poslovi. Optužio je Vukićevića da je zbog njegove pogrešne politike JMO u punoj mjeri iskoristila „svoj uticaj na vlasti“ kako bi preko izbora u narodu afirmirala svoj sporazum s radikalima, odnosno jedan od najgorih režima. Koliko su to, po njegovu mišljenju, bila plitkoumna rezonovanja vidjelo se po tome „što u eri (...) mnogo reklamisanog sporazuma narod na ovim opštinskim izborima skoro nigde nije izašao zajedno s JMO jer ih je u stvari ovaj tako zvani sporazum još više razdvojio i udaljio jedne od drugih.“ U nastavku je kritizirao „Spahin paragraf Ustava“ koji je zadržao pokrajinske granice Bosne i Hercegovine i „podelu na 6 malih oblasti nesposobnih na život, koje je tuđinski režim stvorio baš zato da iskorišćuje jednu veru protiv druge i da lakše njima vlada.“ Spahino političko držanje ocijenio je kameleonskim i dodao da je ono u „Beogradu antihrvatsko, u Zagrebu anti-srpsko, a u Sarajevu jugoslovensko, dok je u stvari džemijetsko.“ Odbacivao je optužbe JMO da on želi da bude isključivi gospodar Bosne i Hercegovine, jer je od ujedinjenja radio na tome da Bosna i Hercegovina zauvijek „nestane i kao pokrajinska individualnost i kao geografski pojam.“ Zalagao se za postizanje sporazuma između Srba i Hrvata, ali ga je navodno onemogućavala JMO svojim učešćem u vladi i Spaho ustrajavanjem na očuvanju posebnosti Bosne i Hercegovine. Predlagao je sporazum s Hrvatima po kojem se JMO trebala ukloniti iz političkog života, a potom izvršiti „pametna“ revizija Ustava kojom bi se očuvalo državno jedinstvo i cjelina. Trebalo je izvršiti administrativnu podjelu zemlje tako da se od Bosne i Hercegovine poveže „ono što po prirodnim

⁴³ N. Šarac, *Uspostavljanje šestojanuarskog režima*, 154.

⁴⁴ Нападајући оштро г. др. Спаха г. др. Српкић тражи да се поједине области Босне и Херцеговине вежу са Србијом, Црном Гором, Хрватском и Далмацијом, *Време*, Год. VIII, бр. 2459, Београд, 27. октобра 1928, 5.

zakonima, po srodnosti ekonomskih interesa, po opštoj kulturi, po komunikacionim vezama (...) sa Srbijom, Hrvatskom, Dalmacijom i Crnom Gorom, jer mi ne želimo da nas više ni Drina ni Sava dele od naše braće. Istina je da će onda utopljena u ogromno bratstvo takozvana JMO kao džemijetska organizacija izgubiti svoj“ razlog postojanja.⁴⁵ Srškić navodno nije odbacivao saradnju s Muslimanima, ali jeste s JMO koja je, međutim, okupljala apsolutnu većinu tih istih Muslimana.

Na Srškićev istup reagirao je Spaho, odbacujući njegove zamjerke u vezi vjerske podjele u narodu, navodeći da je to njegova stara neutemeljena teza. Optužio ga je da su on i njegovo društvo najveći krivci za teško stanje u Bosni i Hercegovini, jer su svoj rad udešavali tako da bi se jasno vidjelo da je on uperen protiv Muslimana. Starom i „otrcanom frazom“ nazvao je Srškićeve navode da su Muslimani bili čas s Hrvatima protiv Srba, čas sa Srbima protiv Hrvata. Politički predstavnici Muslimana, naveo je, od ujedinjenja su se zalagali da odnosi između Srba i Hrvata postanu što bolji. Srškićeve tvrdnje da je on za saradnju s Muslimanima, ali da neće saradnju s JMO, kojoj je na svim izborima od ujedinjenja bezrezervnu podršku davalo 95% Muslimana, smatrao je neiskrenim.⁴⁶ Zanimljivo je da se Svetozar Pribičević, lider SDK, u jednom svom istupu čudio kako to da Srškić ne poštuje stranačku politiku i da napada Spahu i JMO koji su u vladi saradivali s radikalima. Zbog nepoštovanja stranačke discipline, po njegovu mišljenju, morao je snositi posljedice, dati ostavku u stranci i položiti mandat u Skupštini.⁴⁷

Živu predizbornu aktivnost vodile su i opozicioni Savez zemljoradnika (SZ), HSS, Samostalna demokratska stranka, SDK, radnička lista i samostalni kandidati, koji su tokom septembra i oktobra 1928, koliko je trajala kampanja, održali niz predizbornih zborova, konferencija i sastanaka.⁴⁸ Pored komunalne politike i

⁴⁵ АВН, *FVŽSO*, pov. br. 2038 / 28; Нападајући оштро г. др. Спаха г. др. Сршкић тражи да се поједине области Босне и Херцеговине вежу са Србијом, Црном Гором, Хрватском и Далмацијом, *Време*, Год. VIII, бр. 2459, Београд, 27. октобра 1928, 5.

⁴⁶ Г. Спахо одговара г. др. Сршкићу, *Време*, Год. VIII, бр. 2460, Београд, 28. октобра 1928, 11.

⁴⁷ А. Purivatra, *Jugoslavenska muslimanska organizacija*, 290.

⁴⁸ Т. Išek, *Hrvatska seljačka stranka*, 311.

oni su pribjegavali nacionalističkoj propagandi. *Glas slobode* pisao je da su se poslanici SZ, samoproklamirani borci za demokratiju i jednakost, utrkiivali s „radikalima da što više raspire šovinističke strasti među narodom kako bi na račun ovih posljednjih ojačali svoje političke pozicije.“⁴⁹

Iako je interesovanje stanovništva za općinske izbore bilo zapaženo i predizborne kampanje vođene oštro, glasanje je proteklo relativno mirno i bez naročitih izgreda.⁵⁰ Birači su na izborima glasali tajno, kuglicama. Manji izgredi zabilježeni su u Sarajevu poslije izbora, gdje je jedna grupa od oko 150 omladinaca i građana Hrvata izašla na ulice u šetnju radi proslave ostvarenih rezultata i tom prilikom skandirala „dolje Puniša Račić, dolje ubice.“⁵¹ Sličnih incidenata bilo je i u drugim mjestima.

Odziv na izborima razlikovao se od mjesta do mjesta. Za gradsku skupštinu grada Mostara glasalo je 76% upisanih, dok je u tuzlanskoj oblasti na izbore izašlo svega 55% birača.⁵² Poglavar sarajevskog sreza izvještavao je pretpostavljene da su na području njegova sreza „pojedine stranke slabo provodile izbornu agitaciju.“⁵³ Od ukupno 21.152 upisanih birača u Sarajevu na izbore je izašlo 12.269, odnosno 58% biračkog tijela.⁵⁴ U rogatičkom srezu pak, interes za općinske izbore bio je iznimno velik, jer je na izbore izašlo 92% glasača.⁵⁵

⁴⁹ N. Šarac, *Uspostavljanje šestojanuarskog režima*, 176.

⁵⁰ Poslije izbora u Bosanskoj Gradišci zabilježena je žestoka tuča između pristalica JMO i NRS. U obračunu je više lica povrijeđeno. (Крвава туча између присталица Ј. М. О. и радикала у Босанској Градишци, *Време*, Год. VIII, бр. 2462, Београд, 30. октобра 1928, 5).

⁵¹ АВН, *FVŽSO*, ров. бр. 1292 / 29. Полицијска дирекција за Босну и Херцеговину Великом жупану сарајевске области у Сарајеву, *Манифестације поводом резултата за градску општину у Сарајеву*, пов. бр. 1803 / 28, Сарајево, 29. октобра 1928; АВН, *FVŽSO*, ров. бр. 1292 / 29. Српска национална омладина „Петар Кочић“ Сарајево Великом жупану сарајевске области Сарајево, Сарајево, 29. октобра 1928.

⁵² У Босни и Херцеговини радикали порасли, а самостални демократи опали, *Правда*, Год. XXIV, бр. 295, Београд, 30. октобра 1928, 3.

⁵³ Т. Išek, *Hrvatska seljačka stranka*, 313.

⁵⁴ N. Šarac, *Učešće Komunističke partije Jugoslavije u opštinskim izborima u Bosni i Hercegovini 1928*, 263.

⁵⁵ Т. Išek, *Hrvatska seljačka stranka*, 313.

S velikom napetošću i nestrpljenjem iščekivali su se rezultati izbora. Prema definitivnim izvještajima koje je dobilo Ministarstvo unutarnjih poslova, utvrđeni su sljedeći rezultati:⁵⁶

Oblast	Broj		NRS	JMO	JMO disidenti	HSS	SZ	SDK	SDS	DS	Socijalisti	Radničke liste	Vanstranačke liste
	Srezova	Općina											
Banja lučka	9	90	332	154	-	90	176	115	48	28	-	-	-
Bihaćka	6	42	110	224	-	22	112	4	-	21	-	-	-
Mostarska	9	57	234	190	-	259	32	-	4	21	-	-	-
Sarajevska	7	57	183	295	-	80	47	4	-	26	-	4	-
Travnička	10	68	180	166	-	175	36	56	16	-	6	-	-
Tuzlanska	9	90	324	437	10	123	151	7	-	27	-	-	9
Ukupno	50	404	1363	1466	10	749	554	186	68	123	6	4	9

Prema podacima iz tabele JMO, NRS i HSS osvojile su najviše mandata. Međutim, nijedna stranka nije odnijela ubjedljivu pobjedu da bi sama mogla formirati neko općinsko vijeće. Rezultati izbora pružali su stranačkim rukovodstvima razne kombinacije i koalicije. Ipak, stranke pobjednice nisu krile zadovoljstvo sa ostvarenim izbornim rezultatima. Radikali, i oni oko Glavnog odbora i oni oko

⁵⁶ Tabela je sačinjena na osnovu: Дефинитивни резултати избора у Босни и Херцеговини, *Правда*, Год. XXIV, бр. 295, Београд, 30. октобра 1928, 11; Резултати општинских избора у Босни и Херцеговини, *Време*, Год. VII, бр. 2462, Београд, 30. октобра 1928, 5. Kao što je to dobro primijetio Atif Purivatra, zbir osvojenih mandata pojedinih stranaka prema oblastima razlikuje se od ukupnog broja mandata koje je objavilo Ministarstvo unutarnjih poslova. Naime, prema istim podacima koje je Ministarstvo dalo po oblastima, a koje su prenijeli brojni listovi, u konačnom zbiru navelo je da je NRS osvojila 1357, JMO – 1466, HSS – 749, SZ – 454, SDK – 182, DS – 123 i SDS – 74 mandata. Dakle, postoje odstupanja kod NRS za sedam mandata, SZ za čak 100 itd. Vjerovatno je došlo do pogreške prilikom sabiranja osvojenih mandata po oblastima.

vlade, izražavali su zadovoljstvo što je NRS izašla na izbore, osim nekoliko izuzetaka, kompaktna i što je potvrdila svoju dotadašnju snagu. Opozicija nije bila zadovoljna izbornim rezultatima. Razočaran izbornim uspjehom Svetozar Pribićević, lider SDS i koalicioni partner HSS u SDK, tvrdio je da rezultati općinskih izbora u Bosni i Hercegovini nisu ni važni.⁵⁷

Odmah po objavljivanju rezultati općinskih izbora u Bosni i Hercegovini postali su glavni predmet razgovora političkih krugova u zemlji i istovremeno važna politička činjenica koja se dovodila u vezu s akcijom SDK na prekompoziciji vlasti. Za barometar političke situacije lokalni izbori u Bosni i Hercegovini imali su izniman značaj, kako se to u beogradskim parlamentarnim krugovima komentarisalo, jer su njihovi rezultati dokazali neospornu snagu vladajuće četvorne koalicije.⁵⁸ U vladinoj koaliciji nisu krili zadovoljstvo što su osvojili tri puta više mandata od opozicije. Bilo im je jako važno što su samostalni demokrati doživjeli težak poraz, a HSS nije porasla, bez obzira što su radićevci „šovenski (...) agitovali, razdražujući narodne mase.“⁵⁹

S obzirom na rezultate koje je ostvarila JMO i Srškićeve istupe na predizbornim skupovima, na kojima je iskazao ogromnu netrpeljivost prema stranci i Muslimanima uopće, kod radikala je nastupila panika. Radikalska grupa oko vlade trudila se da dokaže da su rezultati izbora povoljni za produženje politike sporazuma između radikala i JMO i tražili sastanak s njenim predstavnicima radi dogovora oko formiranja općinskih vijeća. Prema pisanju nekih listova, bliskih radikalskim krugovima, već tada je bilo jasno da se ta saradnja i u slučaju postizanja sporazuma u Beogradu neće moći ostvariti na terenu, jer su za to postojale nepovoljne lokalne prilike i odnosi u pojedinim općinama.⁶⁰ Dr. Bogoljub Kujundžić, radikalski ministar pošte i telegrafa, izjavio je da je dr. Mehmed Spaho

⁵⁷ Г. Прибићевић каже да избори у Босни нису важни, *Правда*, Год. XXIV, бр. 295, Београд, 30. октобра 1928, 11.

⁵⁸ Одјек резултата општинских избора у Босни и Херцеговини, *Правда*, Год. XXIV, бр. 296, Београд, 31. октобра 1928, 2.

⁵⁹ Одговор четворне коалиције. Народ не одобрава политику С. Д. К., *Правда*, Год. XXIV, бр. 296, Београд, 31. октобра 1928, 3.

⁶⁰ Коментари о општинским изборима у Босни, *Време*, Год. VIII, бр. 2463, Београд, 31. октобра 1928, 1.

poslije Srškićevog istupa 25. oktobra 1928. u Sarajevu sporazum o postizbornoj saradnji u općinama doveo u pitanje. Napomenuo je da sporazum nije prohtjev jednog čovjeka, jedne stranke ili jedne političke kombinacije nego djelo od nacionalnog i državnog interesa, te da se trebalo što energičnije poraditi da se očuva.⁶¹ Stijepo Kobasica, radikalski narodni poslanik, upozoravao je rukovodstvo stranke da bi neprovođenje sporazuma bilo katastrofalno po Srbe u Bosni i Hercegovini. Prema njegovim kalkulacijama u eventualnoj koaliciji između Hrvata i Muslimana, Srbi bi bili majorizirani i izbačeni iz vlasti u velikom broju gradskih općina. Napomenuo je da su neki radikalski prvaci odbacivali koaliciju s Muslimanima, dok je većina bila za sporazum prilikom izbora općinskih rukovodstava. Predlagao je sporazum između NRS i JMO, prema kojem je stranka koja je osvojila bar jedan glas više od druge u nekoj općini trebala postavljati predsjednika, a druga potpredsjednika.⁶² Po Kobasicinom mišljenju „sarajevskim aršinom“ nisu se mogle prosuđivati prilike u Bosni i Hercegovini. Ono što je rečeno u vatri predizborne borbe trebalo je mudrim i prisebnim radom, s obje strane, izgaditi i udariti zdrave i solidne temelje čvrstoj i trajnoj slozi Srba i Muslimana, odnosno NRS i JMO.⁶³

Da bi učvrstio sporazum i ojačao saradnju radikala i JMO, od kojih je zavisio i položaj njegove vlade, premijer i ujedno ministar unutarnjih poslova Anton Korošec, primio je 2. novembra 1928. nekoliko velikih župana iz Bosne i Hercegovine i tom prilikom im dao instrukcije da održavaju odnose vladinih grupa u što boljem stanju, posebno da poslije izbora podržavaju sporazum između radikala i Muslimana koji je bio od općedržavne koristi.⁶⁴ Istog dana u podne Milan Nikolić, veliki župan sarajevske oblasti, bio je u zvaničnom prijemu kod kralja.⁶⁵ O čemu se na dvoru raspravljalo

⁶¹ Г. др. Богољуб Кујунџић о општинским изборима у Босни, *Време*, Год. VIII, бр. 2462, Београд, 30. октобра 1928, 3.

⁶² Односи партија после избора у Босни, *Правда*, Год. XXIV, бр. 296, Београд, 31. октобра 1928, 2.

⁶³ Односи партија после избора у Босни. Изјава г. Стјепе Кобасице, *Правда*, Год. XXIV, бр. 296, Београд, 31. октобра 1928, 2.

⁶⁴ Босански жупани код г. Корошца, *Правда*, Год. XXIV, бр. 299, Београд, 2. новембар 1928, 3.

⁶⁵ Аудијенција сарајевског жупана, *Правда*, Год. XXIV, бр. 299, Београд, 2. новембар 1928, 3.

može se samo nagađati, pošto poslije audijencije nije izdato nikakvo saopćenje. Nema sumnje da su lokalni izbori u Bosni i Hercegovini bili jedna od tema o kojoj se tom prilikom razgovaralo. Poslijepodne je iz vladinih krugova javnost obaviještena da su JMO i NRS u Zenici i Banjoj Luci konstituirale općinska vijeća i da se njihov sporazum uredno sprovodi.⁶⁶

I pored optimističnog početka i političkih akcija na učvršćivanju sporazuma, na terenu je došlo do komplikacija. Naime, 3. novembra 1928. JMO je u Doboju sklopila sporazum sa HSS i izbacila radikale iz općinskog vijeća, nakon čega su svi izabrani dobojski radikali dali ostavke. Razočarani tim postupkom bosanski radikali su žestoko reagirali i zaprijetili da će raskinuti saradnju s JMO na državnom nivou. Kako je Korošec radio na sporazumu Muslimana i radikala odmah je 3. novembra 1928. pozvao M. Spahu i bosanske radikalske prvake dr. Vladu Andrića i dr. B. Kujundžića radi rješavanja nastalih teškoća. Sastanak je održan u kancelariji radikalskog kluba u skupštini i potrajao je nekoliko sati.⁶⁷ Glavna tema bile su informacije, koje je objavila dnevna štampa, da JMO u nekim okruzima otvoreno inklinirala saradnju sa HSS, a protiv NRS. Poslije sastanka učesnici su izjavili da među strankama ostaje načelna saradnja u skladu s ranijim sporazumom, da je utvrđen sporazum za neke općine i da je lokalnim organizacijama prepušteno da saradnju detaljnije dogovore. Rukovodstva i jedne i druge stranke nadala su se da će sporazum najvećim dijelom biti sproveden na način da predsjedničko mjesto dobije grupa koja je imala najviše kuglica.⁶⁸ Dakle, već tada je bilo jasno da do sporazuma u pojedinim općinama neće doći.

Do 4. novembra 1928. godine, kada se formirala većina općinskih rukovodstava, pokazalo se da dobojski slučaj nije izoliran. Općinska vijeća u Čelincu, Kostajnici, Livnu, Mostaru, Prijedoru, Rajlovcu, Sarajevu, Tesliću, Tešnju, Trebinju, Žepču i još nekim općinama formirale su različite političke opcije. U Sarajevu su JMO i HSS

⁶⁶ Sporazum radikala i muslimana u Bosni, *Prawda*, Год. XXIV, бр. 298, Београд, 1. новембар 1928, 3.

⁶⁷ Конференција г. г. Корошца, Вукићевића и Спахе, *Prawda*, Год. XXIV, бр. 301, Београд, 4. новембар 1928, 4.

⁶⁸ Споразумевање Ј. М. О. и босански[х] радикала у босанским општинама, *Време*, Год. VIII, бр. 2467, Београд, 4. новембра 1928, 7.

formirali većinu, a bosanski radikali odbacili koaliciju s njima iako je to bila zvanična politika NRS. SDS je na drugoj strani odbacio saradnju u gradskom vijeću sa HSS svojim koalicionim partnerom. Radikali su u Tešnju formirali većinu s Ademagom Mešićem, koga su bosanski Srbi optuživali da je kao vođa austrijskih šuckora vršio zulume nad Srbima, koji je, pored Spahe, među njima bio najomraženija ličnost.⁶⁹ U Trebinju je NRS sa HSS napravila većinu,⁷⁰ a u Mostaru su općinsko rukovodstvo izabrale JMO i HSS i to tako da je za predsjednika gradske općine izabran Salih Baljić iz JMO, a za potpredsjednike Nikola Preka i Derviš Hadžioman iz HSS.⁷¹ Koalicioni sporazum u Bijeljini postigli su SZ i samostalni demokrati.⁷² Za načelnika u Donjem Vakufu izabran je jedan jedini zemljoradnički odbornik iako su JMO i NRS imale apsolutnu većinu. U nekim mjestima odbornici su glasali svaki za sebe, tako da do izbora općinskih rukovodstava nije moglo ni doći, a u Bihaću je pola odbornika glasalo za jednog, a druga polovina za drugog kandidata. Dakle, ni JMO ni NRS nisu bile dosljedne sporazumu, nego su koalirale sa HSS ili drugim strankama u zavisnosti iz koje kombinacije su izvlačile veći politički profit.

O konstituiranju općinskih vijeća u Bosni i Hercegovini u javnosti su formirana dva gledišta. Prvo, da je konstituiranje značilo krah politike sporazuma između radikala i Muslimana, koji je mogao imati značajnog odjeka po odnose u vladi, i drugo, koje je ukazivalo samo na to da politika sporazuma u Bosni i Hercegovini još uvijek nije bila prodrla u najšire mase, ali da to nije značilo da je bila dovedena u pitanje. U prilog ovoj tezi ide i izjava radikala B. Kujundžića, data beogradskom listu *Време*, da je apsolutno netačno da je konstituiranje općina vršeno protivno politici sporazuma između JMO i NRS, jer se većina općina konstituirala u duhu sporazuma. Naglasio je da politika sporazuma nije mogla zaživjeti preko noći i da je za njenu dosljednu primjenu na terenu bilo potrebno dosta truda i vremena,

⁶⁹ Муслимани о конституисању босанских општина, *Време*, Год. VIII, бр. 2470, Београд, 7. новембра 1928, 7.

⁷⁰ Босански радикали о сарадњи радикала и муслимана у Босни, *Време*, Год. VIII, бр. 2470, Београд, 7. новембра 1928, 7.

⁷¹ За председника мостарске општине изабран је г. Салих Баљић, *Правда*, Год. XXIV, бр. 301, Београд, 5. новембра 1928, 2.

⁷² Споразум радикала и муслимана у Босни, *Правда*, Год. XXIV, бр. 300, Београд, 4. новембра 1928, 3.

ali i stranačke discipline, koje „nažalost ni kod nas ni kod njih nije bilo u dovoljnoj meri.“ Naveo je da su primjeri već konstituiranih općinskih vijeća najbolja potvrda da se pri njihovu formiranju veću ulogu imali lični nego politički motivi.⁷³

Konstituiranje bosanskih općina dalo je dakle, nekoliko novih momenata na državnoj političkoj sceni koji su imali karakteristične simptome novih stranačkih pregrupisanja. Naime, pristalice SDK, naročito radićevci, prekršili su naredbu svoga vođstva o socijalnom bojkotu i stupili u nekim općinama u saradnju s JMO, a u nekim mjestima i s NRS i zemljoradnicima. S druge strane bilo je simptomatično da su lokalni političari JMO u nekim mjestima odbili kolaboraciju s radikalima s kojima su sarađivali u vladi i s kojima je stranka imala sporazum da u načelu sarađuje i u općinama. Još jedan interesantan momenat bila je zajednička lista NRS i HSS u Trebinju, koja je osvojila najviše glasova i formirala većinu bez JMO.⁷⁴ U političkim krugovima navedene pojave su na sve strane živo komentarisane. Zemljoradnički narodni poslanik dr. Branko Čubrilović, izjavio je da se moglo primjetiti da su u nekim mjestima sklopljene koalicije bez radikala iako je od ranije postojao sporazum između njih i JMO. Napomenuo je da su na lokalnom nivou naročito Spahine pristalice prekidale savez s radikalima.⁷⁵ Svetozar Pribičević je poslije formiranja vijeća izjavio da su radikali uzdigli Muslimane na dominantan položaj u Bosni i Hercegovini i da zbog toga treba da snose konsekvence.⁷⁶ Sada, dodao je u nastavku, „kada su im se razbile o glavu tikve koje su sadili s muslimanima, traže, tobože u ime ugroženog Srpstva, da ih spasava S. D. K. Radić je pre 20. juna nudio i tražio srpsko-hrvatski sporazum na celoj liniji, pa i u Bosni, i najviše se zamerio J. M. O. Radikali su cinično odbili Radićeve propozicije

⁷³ Босански радикали о сарадњи радикала и муслимана у Босни. Г. д-р Богољуб Кујунџић о конституисању општина у Босни и Херцеговини, *Време*, Год. VIII, бр. 2470, Београд, 7. новембра 1928, 7.

⁷⁴ Политички значај конституисања босанских општина, *Време*, Год. VIII, бр. 2470, Београд, 7. новембра 1928, 1.

⁷⁵ Земљорадници о конституисању општинских одбора у Босни, *Време*, Год. VIII, бр. 2469, Београд, 6. новембра 1928, 3.

⁷⁶ Koliki je izborni uspjeh ostvarila JMO najbolje pokazuje činjenica da su 84 njena vijećnika izabrani za gradonačelnike i predsjednike općina. (A. Purivatra, *Jugoslavenska muslimanska organizacija*, 295).

i ponašali se kao da su suvereni gospodari na celom državnom području. Posle opštinskih izbora u Bosni objavili su talambasima celom svetu svoju pobedu. Ja sam preporučio strpljivost do momenta kada će se izvršiti konstituisanje opštinskih odbora. Taj momenat je došao i sada se čuju radikalski vapaji iz Bosne: spasavajte u ime ugroženog Srpstva. Uvek je Srpstvo ugroženo, kada je ugrožena radikalna vlast.“ Radikale je označio najvećim neprijateljima demokratije u zemlji. Krajnje je vrijeme, ocijenio je, da „siđu sa narodne grbače i da se na taj način stvori mogućnost slobodnog razvoja narodnog.“⁷⁷ Pribićevića izjava može se protumačiti kao signal određenim političkim akterima u pogledu formiranja lokalnih vlasti, ali i prekompozicije parlamentarne većine na državnom nivou.

Opravdavajući nastalu situaciju oko formiranja općinskih vijeća, vođstvo JMO u Beogradu tvrdilo je da je ono svoju dužnost iz sporazuma ispunilo na način da je preporučilo svojim ljudima na terenu da kolaboriraju s radikalima, što je u većini općina i učinjeno, ali da se sporazum u nekim općina nije mogao sprovesti zbog lokalnih prilika. Pristanak radikala da radije sarađuju s Ademagom Mešićem u Tešnju nego s pristalicama JMO, smatralo je dovoljnim dokazom da psiha bosanskih radikala, bar u tom mjestu, nije bila za politiku sporazuma.⁷⁸ Još eklatantniji primjer, po njegovu mišljenju, bilo je Sarajevo gdje je Srškić još prije izbora agitovao protiv JMO i odbacivao postizbornu saradnju u općini. Svojim istupima i agitacijom stvorio je nepovoljne prilike za kolaboraciju i u nekim drugim općinama. Poslije izbora najprije je pokušavao sklopiti sporazum sa SDK kojoj je nudio da se za gradonačelnika Sarajeva bira njen pristalica dr. Vojislav Besarović, pa kad su ga oni odbili pomirio se da sarađuje s JMO.⁷⁹ Uvidjevši da je nemoguć sporazum sa Srškićem u Sarajevu,

⁷⁷ Изјава Светозара Прибићевића. Конституисање општинских одбора у Босни, *Време*, Год. VIII, бр. 2469, Београд, 6. новембра 1928, 6.

⁷⁸ Муслимани о конституисању босанских општина, *Време*, Год. VIII, бр. 2470, Београд, 7. новембра 1928, 7.

⁷⁹ По објављивању прелиминарних резултата неки листови су писали да је између Срба и Хрвата, тј. радикала, самосталних демократа и радићевца постигнут споразум по питању будућег предсједника опćине. Објавили су да ће радикали и Хрвати, уз помоћ других српских странака, изабрати за предсједника опćине др. Војислава Бесаровића из SDS. (Будући председник општинe у Сарајеву, *Време*, Год. VIII, бр. 2461, Београд, 29. октобра 1928, 4).

stranka je sklopila sporazum sa HSS, jer je morala da osigura većinu u općini.⁸⁰ Da su radikali zaista tražili da ih „SDK pomaže protiv muslimana“, potvrdio je Svetozar Pribićević u štampi, navodeći da SDK nije vidjela pretjerani interes u spašavanju radikala od njihovih saveznika.⁸¹ Radikali su također tražili od JMO da u Sarajevu samo njihove dvije stranke formiraju većinu, dok je JMO tražila saradnju sa svima, smatrajući da je za lokalnu upravu tako najbolje. Međutim, radikali su tu proširenu koaliciju odbili. U unutrašnjosti po selima i manjim mjestima sporazum se uredno sproveo. Stranka je s indignacijom odbacivala Srškićeve tvrdnje da je koalicija sa HSS u Sarajevu bila usmjerena protiv Srba, navodeći da je on lokalne nesporazume htio da iskoristi za rušenje vlade. Saradnja sa HSS u pojedinim lokalnim zajednicama u Bosni i Hercegovini, naglašavala je, nije imala nikakvog političkog značaja, jer je ostvarena iz čisto lokalnih razloga. Uvjeravala je javnost da to neće remetiti njenu saradnju s radikalima u parlamentu i vladi.⁸²

Radikali iz grupe Velje Vukićevića imali su svo vrijeme ogromne teškoće da održe sporazum s JMO, zbog nezadovoljstva nekih bosanskih radikala, a naročito poslije formiranja nekoliko općinskih vijeća bez njihova učešća, nakon čega su izgubili prevlast u lokalnim poslovima koje su držali skoro desetljeće bez izbornog legitimiteta, zahvaljujući mreži njima bliskih velikih župana, kotarskih načelnika i imenovanih općinskih komesara.⁸³ Koaliranje JMO sa HSS i nekim

⁸⁰ Размирице између Ј. М. О. и радикала. Због сарадње Ј. М. О. са радићевцима у неким босанским општинама, дошло је до нових компликација у владиној већини, *Време*, Год. VIII, бр. 2469, Београд, 6. новембра 1928, 3; Радикали окривљују Ј. М. О. Муслимани окривљују г. др. Сршкића, *Време*, Год. VIII, бр. 2470, Београд, 7. новембра 1928, 3; Пред кризом споразума муслимана и радикала, *Правда*, Год. XXIV, бр. 302, Београд, 6. новембра 1928, 3.

⁸¹ Одговори г. Прибићевића. О босанским изборима, *Политика*, Год. XXV, бр. 7372, Београд, 7. новембра 1928, 4; Изјава Светозара Прибићевића. Конституисање општинских одбора у Босни, *Време*, Год. VIII, бр. 2469, Београд, 6. новембра 1928, 6.

⁸² Размирице између Ј. М. О. и радикала. Због сарадње Ј. М. О. са радићевцима у неким босанским општинама, дошло је до нових компликација у владиној већини, *Време*, Год. VIII, бр. 2469, Београд, 6. новембра 1928, 3.

⁸³ Пред кризом споразума муслимана и радикала, *Правда*, Год. XXIV, бр. 302, Београд, 6. новембра 1928, 3.

drugim političkim strankama bosanski radikali protumačili su kao paktiranje protiv Srba i pokušaj promjene političko-nacionalnih odnosa u pokrajini. Nakon toga podigli su viku kako je cijela država odletjela u zrak. Međutim, kada su ti isti radikali samo nekoliko mjeseci ranije napravili sporazum s JMO, onda je to prikazivano kao veliko državničko djelo. Dakle, kad su radikali pravili sporazum s Muslimanima onda je to bila „genijalna državna politika“, a kad su sklapani drugi sporazumi, naročito s radićevcima, onda je to bila propast države.⁸⁴

Najveće nezadovoljstvo radikala bilo je u sarajevskoj oblasti, izbornoj jedinici Milana Srškića, gdje je on apsolutno kontrolirao izabrane političke predstavnike Srba. Svoje nezadovoljstvo srškićevi radikali pokazali su već na prvoj konstituirajućoj sjednici sarajevskog općinskog vijeća održanoj u Gradskoj vijećnici 5. novembra 1928. godine. Prije prelaska na dnevni red dr. Uroš Krulj pročitao je izjavu kojom su radikali osudili „već dogovoreni sporazum između HSS i JMO radi isključenja Srba građana od učešća u radu opštinskom.“ Posebno je naglasio da će radikalski vijećnici prilikom glasanja za izbor načelnika i podnačelnika predati prazne listiće. U skladu s dnevnim redom potom se prešlo na biranje gradonačelnika. S 28 glasova (od ukupno 35) za gradonačelnika je izabran Edhem Bičakčić iz JMO, dotadašnji komesar sarajevske općine. Za zamjenika je predložen dr. Vojislav Besarović iz SDS, ali je on odbio ponuđeno mjesto pozivajući se na stav svoje stranke, te na činjenicu da ga koalicioni partneri iz HSS nisu upoznali o saradnji s JMO. Radikali su poslije toga upozorili prisutne da je sutradan (6. novembra 1928) desetogodišnjica od ulaska srpske vojske u Sarajevo i zatražili da općina učestvuje u proslavi. Edhem Bičakčić, gradonačelnik i predsjedavajući skupštine, izjavio je da se to ne može rješavati na konstituirajućoj sjednici, jer je već utvrđen dnevni red, nakon čega su radikali predložili da se odmah isti dan sazove vanredna sjednica, jer je stvar hitna. Predsjedavajući je odbacio njihov prijedlog, nakon čega je došlo do urnebesne graje, loma, izgreda i prekida sjednice.⁸⁵

⁸⁴ O sarajevskim manifestacijama, *Време*, Год. VIII, бр. 2471, Београд, 8. новембра 1928, 4.

⁸⁵ Прва седница новог сарајевског општинског одбора, *Време*, Год. VIII, бр. 2469, Београд, 6. новембра 1928, 6.

Radikali su poslije ustvrdili da je odbacivanje njihova prijedloga bila koncesija koju je JMO dala radićevcima, kako bi napakostili Srbima.⁸⁶

Nezadovoljni takvim razvojem političkih prilika srškićevci su sutradan iskoristili proslavu desetogodišnjice ulaska srpske vojske u Sarajevo i sa Srpskom nacionalnom omladinom organizirali ulične demonstracije protiv „muslimansko-hrvatskog općinskog vijeća.“⁸⁷ Uspješnom propagandom pred Gradskom vijećnicom okupili su preko 4.000 lica. Raspoloženje demonstrantima podgrijavao je svojim govorom dr. Milan Jojkić, predsjednik Srnao „Petar Kočić“, koji je izjavio da su se Srbi sakupili da pokažu da će životima braniti srpstvo i ono što je srpska vojska donijela.⁸⁸ Poslije govora demonstranti su ulicama izvikivali živjela „Velika Srbija“, „živelo srpsko Sarajevo, živela srpska Bosna! (...) dole šuckori, dole crno-žuti“, „živio heroj Puniša Račić“,⁸⁹ živio „Milan Srškić, vođa bosanskih Srba“, itd. Uzrujanost u gradu osjećala se na svakom koraku. Opsadno stanje potrajalo je sve do ponoći kada su se demonstranti mirno razišli.⁹⁰

Dan poslije konstituiranja općinskih vijeća M. Srškić je otputovao u Beograd, gdje je među bosanskim radikalskim poslanicima koji su podržavali vladu i sporazum s JMO (Lazar Marković, Ratko Parežanin, Bogoljub Kujundžić, Stijepo Kobasica, Vlado Andrić) razvio najenergičniju kampanju protiv Muslimana. Tvrdio je da je JMO sa HSS imala stari sporazum i da je izigrala NRS, zbog čega je tražio reviziju odnosa u vladi.⁹¹ Poslije njegove akcije neki listovi su objavili

⁸⁶ Споразум Ј. М. О. и Х. С. С., *Правда*, Год. XXIV, бр. 303, Београд, 7. новембра 1928, 3.

⁸⁷ АВН, *FVŽSO*, ров. бр. 1292 / 29; Муслимани против г. Милана Николића, *Политика*, Год. XXV, бр. 7376, Београд, 11. новембар 1928, 2; Прослава ослобођења Сарајева, *Политика*, Год. XXV, бр. 7372, Београд, 7. новембар 1928, 5; Манифестације у Сарајеву, *Политика*, Год. XXV, бр. 7372, Београд, 7. новембар 1928, 5; Манифестације пред општином, *Време*, Год. VIII, бр. 2471, Београд, 8. новембра 1928, 7.

⁸⁸ S. Užičanin, *Nacija i teror*, 483.

⁸⁹ N. Šarac, *Uspostavljanje šestojanuarskog režima*, 154.

⁹⁰ Прослава ослобођења Сарајева, *Политика*, Год. XXV, бр. 7372, Београд, 7. новембар 1928, 5; Манифестације у Сарајеву, *Политика*, Год. XXV, бр. 7372, Београд, 7. новембар 1928, 5; Манифестације пред општином, *Време*, Год. VIII, бр. 2471, Београд, 8. новембра 1928, 7.

⁹¹ Г. др. Сршкић тврди да постоји „тајни споразум“ између муслимана и радићеваца, *Правда*, Год. XXIV, бр. 301, Београд, 5. новембра 1928, 4.

da je nekolicina bosanskih radikalskih narodnih poslanika prešla u njegov tabor i otkazala podršku vladi. Beogradska *Правда*, pozivajući se na anonimne izvore, nezvanično je objavila da je uspio pridobiti dr. Lazara Markovića i Ratka Parežanina koji su bili nezadovoljni situacijom oko formiranja općinskih vijeća u Hercegovini.⁹²

Istovremeno sa Srškićevom akcijom u Beogradu jedan neimenovani zvaničnik bosanskih radikala u Sarajevu, pristalica njegove politike, izjavio je novinarima da je formiranje koalicije između JMO i HSS u svim većim varošima poslije izbora značilo pakt protiv Srba. Ustvrdio je da su predstavnici JMO tim činom dali za pravo M. Srškiću, koji je „već odavno razvio akciju protiv sporazuma sa J. M. O., naglašavajući da ona ne želi iskrenu saradnju jer u Beogradu saraduje sa četvornom koalicijom, dok u Bosni i Hercegovini saraduje sa Hrvatskom Seljačkom Strankom, sprovodeći frankovačku politiku protiv Srba.“ Ovaj neimenovani zvaničnik podržavao je Srškićeve navode da je Spaho sa Zagrebom sklopio sporazum još dok je Radić bio živ.⁹³ Tvrđnju JMO da je sporazum za općinske izbore stvar lokalnog značaja, energično je odbacivao i ustvrdio da je Spaho imao za cilj da „drugove u četvornoj koaliciji drži u zabludi.“ Ako je Milan Srškić dao povoda JMO da formira većinu bez NRS u Sarajevu, onda je upitao zašto su to uradili u Mostaru, Livnu, Doboju, Žepču i drugim mjestima?⁹⁴ I dok je NRS na jednoj strani kritikovala saradnju JMO i HSS, istovremeno je i sama sa HSS u nekim mjestima formirala većinu, obrazlažući to željom za saradnjom sa svim političkim akterima radi boljeg funkcioniranja lokalne vlasti.

Da bi otklonio nejasnoće oko konstituiranja općina u Bosni i Hercegovini koje su, prema njegovim navodima, svojim paušalnim izjavama unijeli u javnost neki bosanski radikali, Salih Baljić,

⁹² Пред кризом споразума муслимана и радикала, *Правда*, Год. XXIV, бр. 302, Београд, 6. новембра 1928, 3.

⁹³ Поводом ове изјаве и оптужби изнијетих на рачун ЈМО, да је Спахо још са Стјепаном Радићем склопио споразум и да је цијели споразум био уперен против босанских Срба, реагирао је др. Халид Храсница тврдећи да је наведену изјаву београдској *Правди* дао велики жупан сарајевске области господин Милан Николић. (Г. др. Спахо против сарајевског великог жупана г. Николића, *Правда*, Год. XXIV, бр. 304, Београд, 8. новембра 1928, 4).

⁹⁴ Споразум Ј. М. О. и Х. С. С., *Правда*, Год. XXIV, бр. 303, Београд, 7. новембра 1928, 3.

новоizabrani gradonačelnik Mostara, izjavio je da je prije općinskih izbora zaista postignut sporazum o postizbornoj koaliciji JMO i NRS. Međutim, radikali su, naveo je, sporazum doživljavali na način da je JMO imala samo da im se pokorava, a ne da s njima sporazumno dijeli vlast i upliv u samoupravnim i državnim nadležnostima. U izbornoj kampanji, naročito u Mostaru, agitovali su kako JMO mora s njima saradivati, ali se nisu mogli pomiriti sa saradnjom ako je trebalo uvažiti i njenu riječ. Optužio je radikale da su ucjenama pokušali prisiliti JMO da s njima formira većinu u gradu Mostaru. Posvjedočio je da se poslije izbora u dva sata poslije podne u hotelu „Neretva“ sastao s radikalom Ratkom Parežaninom, koji mu je u svoje i u ime dr. Lazara Markovića zaprijetio da će ići u opoziciju u Beogradu zajedno sa Srškićem i tako srušiti vladu, ukoliko se ne napravi većina u gradskoj skupštini s „radikalima srškićevog mentaliteta.“ Proglasio je pojedine radikale nesposobnim da shvate političku koncepciju stranačkih rukovodstava koja su nastojala da se prekine s dotadašnjim razornim radom, koji je čitavu državu podijelio na dva suprotstavljena fronta. Da bi izmirila zavađene narode, naveo je, JMO je u Mostaru i otpočela saradnju s građanskim blokom: Nezavisni radikali, Demokratska stranka, Samostalna demokratska stranka i HSS. Željela je radnu većinu u općini sastavljenu od vijećnika, predstavnika građana grada Mostara, izabranih slobodnom voljom birača „bez ucjene kruhom i službom.“ Saradnju s radićevcima ocijenio je kao nacionalnu i plemenitu namjeru da se „digne bedem, koji je mesto Neretve potpuno odelio levu i desnu stranu Mostara i zaveo ekonomski i društveni bojkot i potpuno gospodarsko upropaštenje Mostara i njegove okoline.“ Sama prva sjednica općinskog vijeća u Mostaru, naveo je, pokazala je najružnije lice sporazuma JMO i NRS, jer su radikali htjeli da kandidacijom predsjednika mjesnog odbora JMO, kao svog kandidata, odnosno kao pandam zvaničnom prijedlogu JMO, naprave razdor u stranačkim redovima i da diskvalifikuju stranačke prve ljude.⁹⁵ JMO je to shvatila kao bačenu rukavicu od strane radikala. Baljić ih je pozvao da u svom radu pokažu više

⁹⁵ „Непристојност и детињарлук карактеришу представнике Радикалне странке“, – каже народни посланик г. Салих Баљић. Ј. М. О. у Херцеговини прихвата „бачену рукавицу“ и наговештену борбу од стране радикала, *Правда*, Год. XXIV, бр. 319, Београд, 23. новембра 1928, 3.

objektivnosti, trezvenosti i širokih pogleda na narodne i državne interese, a manje šovinizma i plemenskog razlikovanja.⁹⁶

Pitanje radikalskih demonstracija u Sarajevu i konstituiranja općina živo je pretresano i u muslimanskom poslaničkom klubu u Beogradu, o čemu je poslije izdato zvanično saopćenje. Novinarima se ispred kluba obratio Šefkija Behmen koji je izjavio da se na osnovu netačnih informacija, koje su objavili neki listovi, htjelo pojedinačnom konstituiranju općinskih vijeća dati naročit politički karakter. Deplasiranom i drskom smatrao je radikalsku tezu da je formiranje općinskih vijeća od JMO i HSS bilo upereno protiv Srba. Klub se u potpunosti slagao sa stavovima dr. B. Kujundžića, koji je stvari hladno, ozbiljno i ispravno prosudio, da pri konstituiranju općina nije bilo nikakvih političkih motiva. JMO je od ulaska u vladu Velje Vukićevića, naglasio je, konstantno provodila politiku sporazuma koja je bila zasnovana na izmirenju naroda i popravci stanja u Bosni i Hercegovini. Naveo je da to uvijek nije bilo moguće, naročito kada se uzmu u obzir lokalne prilike koje su često puta, pored partijskih zavađica, bile zatrovane i ličnim momentima i ambicijama. Muslimanima je, naglasio je, bilo u najvećem interesu da se prilike srede i da „zavađena braća što bolje u ljubavi i slozi žive.“ Stranka je u tom pogledu konsekventno sprovodila svoju politiku. „Braća Hrvati“ saradnju JMO sa Srbima u parlamentu nisu smjela shvatiti nikakvom provokacijom niti antihrvatskom politikom, a još manje su „braća Srbi“ mogli shvatiti pojedinačna konstituiranja općina kao neku antisrpsku politiku, kao što su to neki željeli prikazati. Naglasio je da je sporazum s radikalima ispoštovan u dobre 3/4 općinskih vijeća, a da samo u 1/4 to iz raznih razloga nije urađeno. I to, po njegovu mišljenju, nije bilo nikakvo čudo s obzirom na izbornu kampanju koju su protiv JMO vodili neki bosanski radikali. Uoči samih izbora dr. M. Srškić je na zboru javno iznio da želi saradnju sa svima osim s JMO. Osim toga nazvao je JMO džemijetskom organizacijom. Ratko Parežanin opravdavajući kolaboraciju radikala i HSS u Trebinju, „opravdao je na neki način konstituiranje i naših pojedinih općina u

⁹⁶ „Непристојност и детињарлук карактеришу представнике Радикалне странке“, – каже народни посланик г. Салих Баљић. Ј. М. О. у Херцеговини прихвата „бачену рукавицу“ и наговештену борбу од стране радикала, *Правда*, Год. XXIV, бр. 319, Београд, 23. новембра 1928, 4.

težnji da za saradnju dobijemo sve stranke. Tako smo i mi u Sarajevu, Tuzli, Višegradu i drugim mjestima u kojima nije došlo do saradnje pozvali na kolaboraciju i HSS i radikale, i nije naša krivica što se bez ikakvog razloga [radikali] nisu odazvali našem pozivu.“ Vidio je to kao znak da pojedinci iz radikalne stranke neće kolaboraciju s JMO i da su tražili načina da je razbiju izazivajući nered u pojedinim mjestima. Kao najbolji dokaz naveo je dešavanja od 6. novembra 1928. kada su se manifestacije u povodu desetogodišnjice ulaska srpske vojske u Sarajevo pretvorile u demonstracije na kojima su uzvikivani najgori povici protiv vlade i pojedinih ministara. Takvim načinom proslave, naveo je, ne samo da se nije postizao željeni cilj i uspjeh, nego su se ti „lepi istorijski časovi“ kompromitirali u narodu. Posebno problematičnim smatrao je da se sve to dešavalo pred očima sarajevske policije koja nije našla za shodno da intervenira, iako su nacionalističke manifestacije trajale šest sati. Teškim prestupom okvalificirao je činjenicu da za učinjene propuste niko od policijskih organa u Sarajevu nije pozvan na odgovornost. Ogorčenje sarajevskih radikala bilo je JMO donekle i razumljivo, jer se poslije izbora znatno smanjio njihov utjecaj u sarajevskoj općini, kojom su skoro desetljeće neograničeno i neodgovorno upravljali. U tom periodu zaposlili su veliki broj svojih nekvalificiranih rođaka i korteša s ogromnim platama, pa su strahovali da će izgubiti položaje. Zato su unaprijed oglasili progon Srba, mada se, prema tvrdnjama JMO, nijedan ispravan i kvalificiran općinski službenik koji je savjesno obavljao svoju dužnost nije trebao bojati. Za one pak, koji su uz pomoć Srškića i njegovih drugova na sumnjiv način bili zaposleni u sarajevsku općinu nije mogla ništa garantirati. Uvjerena je bila da nijednom poštenom Srbinu nisu trebale smetati mjere koje će nova komunalna uprava u Sarajevu preduzeti na zaustavljanju ordinirane radikalske pljačke općinske imovine.⁹⁷ JMO je zastupala mišljenje da je došlo krajnje vrijeme da se napuste stare metode zavađanja „jednokrvne braće“ i da se stranke posvete ekonomskom i kulturnom podizanju stanovništva. Apsurdnim je smatrala medijsko pisanje radikalskih listova u vezi Srškićeve izjave da je JMO još prije izbora sklopila tajni sporazum sa HSS navodeći da je ta izjava bila u funkciji razbijanja

⁹⁷ Муслимани и босански радикали, *Политика*, Год. XXV, бр. 7375, Београд, 10. новембар 1928, 4.

sporazuma. Da bi opravdao svoje držanje, navela je, Srškić je izmislio uoči samih izbora neki tajni pakt između JMO i HSS i čak obećao da će ga objelodaniti. Međutim, to je ostala puka senzacija, jer ga nije iznio pred javnost niti je do pakta došlo. JMO nije pravila nikakve tajne paktova, naglasila je, jer je vodila jednu načelnu politiku, iskrenu i otvorenu, ne služeći se nikakvim tajnim paktovima. Vođstvo zbog lokalnih interesa ili lokalnih svađa i netrpeljivosti nije moglo da izvrši cio sporazum. To međutim, nije imalo poseban značaj jer se moralo ostaviti prostora i lokalnim prilikama da dođu do izražaja.⁹⁸

Da bi umanjio političku napetost nastalu poslije sarajevskih demonstracija radikalski poslanički klub u Beogradu izdavao je hladnija, trezvenija i pomirljivija saopćenja. Stijepo Kobasica tvrdio je da se sporazum sprovodio u mnogim mjestima. Gdje pak, nije izvršen, odgovornost je prebacivao na lične greške pojedinaca koji su dirigovali pri takvim ishodima. Iako se politički kompromis oko izbora općinskih rukovodstava u pojedinim lokalnim sredinama nije mogao naći, smatrao je da tome nije trebalo pridavati veliku pažnju. Naglasio je da je većina Muslimana bila za sporazum sa Srbima što se pokazalo i prilikom izbora gradskih načelnika, ali da je bio i manji broj onih koji nisu željeli tu saradnju. Ipak, prema njegovu mišljenju, općinski izbori u Bosni i Hercegovini nisu smjeli narušiti odnose između radikala i Muslimana.⁹⁹

Nisu međutim, svi bosanski radikalski prvaci i narodni poslanici imali identično mišljenje s navedenim. Dr. Lazar Marković, pak, ocijenio je da je formiranje općinskih uprava u većim gradovima Bosne i Hercegovine sprovedeno namjerno protiv Srba. On se nije upuštao u tumačenje kako je do toga došlo, ali je ocijenio da je takav način formiranja općinskih vijeća ozbiljno ugrozio politiku saradnje NRS i JMO na lokalnom i državnom nivou. Tražio je da se uzroci tome ispituju, preduzmu mjere za njihovo otklanjanje ili eventualno spriječi njihovo ponavljanje. Situaciju je naročito kompliciralo što su obje stranke željele da se na trajnoj osnovi nastavi stranačka saradnja u koalicionoj vladi. Međutim, prema njegovu mišljenju, ta saradnja

⁹⁸ Г. Бехмен о конституисању општина у Босни, *Време*, Год. VIII, бр. 2471, Београд, 8. новембра 1928, 5.

⁹⁹ Босански радикали о сарадњи радикала и муслимана у Босни. Изјава г. С. Кобасице, *Време*, Год. VIII, бр. 2470, Београд, 7. новембра 1928, 7.

u Beogradu bila je nemoguća ako se ne sprovodi jednovremeno i u Bosni i Hercegovini. Iznio je da bosanski radikali nisu mogli prijeći preko toga i da se izlaz iz te neprirodne situacije morao naći.¹⁰⁰ Ipak, kod većine poslanika u radikalnom klubu prevladavalo je mišljenje da slučajevi nediscipline do kojih je došlo pri izboru općinskih rukovodstava nisu trebali utjecati na odnose s JMO.¹⁰¹

Pitanje stabilizacije političkih prilika u Bosni i Hercegovini poslije općinskih izbora zadavalo je vladi dosta muke, a bilo je jedno od najvažnijih za njen opstanak. Jako je zanimljiva preporuka koju je vladi i V. Vukićeviću za rješavanje pitanja Bosne predlagao sudija Krsta Marić. Naime, Marić je upozoravao vladu da se radi o jako kompleksnom problemu i da mu je morala pristupiti ozbiljnije. Naveo je kako je V. Vukićević prilikom formiranja svoje prve vlade, kao jedan od prioriteta njena rada, iznio zadatak izmirenja naroda u Bosni i Hercegovini. Nedugo potom premijer se pohvalio da je to pitanje riješio i da je to zasluga njegove vlade. Međutim, Marić navodi da su ga mnogi slučajevi, poput sukoba Muslimana i Srba u Čelebićima i prijedor poslije općinskih izbora, demantirali. Još od ranije, naveo je, „veziri Bosne g. g. Srškić i Spaho, nisu bili skloni politici umirenja Bosne. Pa i danas lično gloženje i netrpeljivost g. g. Srškića i Spahe, pored mnogih drugih načelnih stvari, ometaju i kočje rad g. Velje Vukićevića na umirenju Bosne.“ Problem Bosne i Hercegovine, prema njegovu mišljenju, nije bio tako jednostavan i nije se mogao riješiti tako lahko kako je mislio premijer, da umjesto Srškića za ministre uzme Vladu Andrića i Mehmeda Spahu, jer time što je promijenio ličnosti nije promijenio režim, duše, ideje i stvarne prilike u pokrajini. Pod postojećim prilikama kada su se svi pravoslavni osjećali Srbima, katolici Hrvatima, a samo mali broj Muslimana Srbima ili Hrvatima, pitanje Bosne, po njegovu mišljenju, nije se moglo riješiti.¹⁰² Ogroman problem Marić je vidio u tome što

¹⁰⁰ Г. др. Лаза Марковић о политичкој ситуацији. Сарадња радикала и муслимана угрожена, *Време*, Год. VIII, бр. 2474, Београд, 11. новембра 1928, 6.

¹⁰¹ Односи радикала и муслимана, *Правда*, Год. XXIV, бр. 303, Београд, 7. новембра 1928, 3.

¹⁰² Крста, Марић, Како да умиримо Босну?, *Правда*, Год. XXIV, бр. 319, Београд, 23. новембра 1928, 1.

se većina Muslimana, „sigurno devet desetina njih, osećaju (...) samo Muslimanima i to svoje muslimanstvo dižu na pijedestal narodnosti.“ Političke vođe i predstavnici Bosne i Hercegovine, naveo je, bez obzira na vjeru i stranke, podržavale su politički klerikalizam i vjerski ključ i ometale svojom ličnom netrpeljivošću nacionalizovanje Muslimana. Optužio je Spahu i njegove poslanike da na zborovima svoje organizacije nikada nisu govorili Muslimanima da su oni Srbi ili Hrvati i da im srpstvo ili hrvatstvo ne smetaju da i dalje vjeruju u Muhameda, ali da se moraju nacionalno opredijeliti. Ocijenio je da je „nacionalna bezbojnost i mutavost g. Spahe i njegove organizacije (...) po državu i narodne interese (...) vrlo štetna. Ne može se dozvoliti da oko 600.000 muslimana tipa Dinarskih Srba u našoj državi budu nacionalno besvesni, da ne znaju jesu li Srbi ili Hrvati.“ Ako su Spaho i JMO željeli da „vode nacionalnu i državotvornu politiku i sede u vladi Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca“ morali su, naveo je, početi na zborovima svojim biračima govoriti „da oni nisu ni Turci, ni Bošnjaci, ni nacionalni Muslimani nego da su Srbi ili Hrvati muslimanske vere.“ Zaključio je da politika raspirivanja vjerske strasti i netrpeljivosti Milana Srškića nije dobra, ali je sto puta gorom ocijenio politiku „verskog zaglupljivanja i nacionalne bezbojnosti muslimana“ koju je vodio Mehmed Spaho. Vukićevića je savjetovao, ukoliko je želio da riješi problem Bosne i Hercegovine, da prisili Spahu i JMO da napuste politiku „nacionalne bezbojnosti“ i da počnu na zborovima propovijedati nacionalizovanje Muslimana.¹⁰³ Predlagao mu je mudru saradnju s Muslimanima u Bosni i Hercegovini, smatrajući da su se samo tako mogli posrbiti i raditi za srpske nacionalne interese.¹⁰⁴

Prve ozbiljnije korake k raskidu sporazuma s JMO, bar u lokalnoj samoupravi, Srškićevi radikali preduzeli su na oblasnoj skupštini 10. novembra 1928. godine. Prije prelaska na dnevni red Toma Popović, predsjednik kluba radikalskih oblasnih poslanika, zatražio je riječ i podnio ostavku na mjesto potpredsjednika skupštine. Ostavku je motivirao činjenicom da sprovođenje sporazumnog rada

¹⁰³ Крста, Марић, Како да умиримо Босну?, *Правда*, Год. XXIV, бр. 319, Београд, 23. новембра 1928, 2.

¹⁰⁴ Крста, Марић, Муслимани, Ј. М. О и радикали у Босни. Политика „бича и зобнице“ или политика споразума?, *Правда*, Год. XXIV, бр. 313, Београд, 17. новембра 1928, 2.

dvije stranke nije zaživjelo na svim nivoima. Ideja sporazuma od strane radikala, po njegovu mišljenju, iskreno se sprovodila, ali ju je opstruirala JMO jer nije u skladu sa dogovorom za predsjednika skupštine izabrala radikala. Na to je reagirao poslanički klub JMO koji je pozvao radikale na sporazumni rad. Iz kluba su naveli da je JMO sporazum izvršila u svim dijelovima osim predsjedničkog mjesta, jer sporazum nije iskreno shvaćen niti lojalno sproveden od strane radikala, odnosno Milana Srškića koji je stalno napadao JMO. Podsjetili su poslanike na manifestacije namijenjene „oslobodilačkoj vojsci“ koje su se izvitoperile u demonstracije protiv JMO i Muslimana u cjelini. Poseban problem vidjeli su u činjenici da su demonstrante predvodili najugledniji radikalski prvaci, među kojima su se nalazili i mnogi oblasni poslanici koji su izvikivali najgrublje povike i uvrede protiv JMO. Već to je, ustvrdili su, bilo dovoljno da se stranka riješi svih obaveza prema sarajevskim radikalima. Ocjenjujući navedene događaje i pojave u protekloj godini, klub je donio zaključak da ne može izvršiti dio sporazuma ustupanja predsjedničkog mjesta u oblasnoj skupštini dok ne dobije pune garancije da i radikali žele sporazum u svim pravcima sprovoditi. Na kraju je istakao da nije želio prekid saradnje s radikalima, zastupajući stanovište da je saradnja svih predstavnika naroda bila od eminentne koristi za procvat i napredak sarajevske oblasti. Pitanje predsjedništva prepuštali su da rješavaju stranačka rukovodstva u Beogradu, jer je dogovor o saradnji u oblasnoj samoupravi samo dio koalicionog sporazuma s radikalima.

Potom se za riječ ponovo javio Toma Popović i izjavio da su radikali bili lojalni saradnji. Odbacio je tvrdnje da su se manifestacije pretvorile u demonstracije, navodeći da su demonstracije bile 1914. godine. Povišenim tonom rekao je da nema te sile koja će ga spriječiti da „kaže da je Srbin“ i otvoreno afirmiše svoj nacionalizam. U nastavku je konstatirao da su ga Muslimani u Beogradu denuncirali da je bio organizator i predvodnik demonstracija, a da on na njima nije ni učestvovao, ali ne zato što nije htio, nego što su ga obaveze spriječile. Optužio je JMO da je svoju snagu skoncentrisala na borbu protiv Srba i da „traži sporazum uz uslov da ne budemo Srbi kao što to svojim držanjem dokazuje to vidimo da ona traži da mi u

sebi ugušimo nacionalne osjećaje. U tom slučaju nema mesta našoj saradnji“ i da u to ime predaje ostavku.¹⁰⁵ Za vrijeme Popovićeve govora sa svih strana padale su upadice. Muslimani su bili uzrujani i energično odbacivali njegove optužbe da su protiv Srba, navodeći da se demonstriralo protiv Muslimana. Cijelo vrijeme poslanici HSS držali su se neutralno. Kad se stvar malo primirila ustao je Hakija Hadžić, poslanik HSS, i izjavio da je Svetozar Pribićević ranije odbacio ponudu da SDK u Bosni spasava radikale. Konstatirao je da je Popović do tada podržavao sporazum s JMO, a da je na skupštini o njemu raspravljao. Radikalske tvrdnje da je saradnja HSS s JMO u nekim mjestima bila uperena protiv Srba, odlučno je odbacivao, navodeći da Hrvati samo žele ravnopravnost.¹⁰⁶

Još oštrija prepirka oko demonstracija vođena je 12. novembra 1928. godine na drugoj sjednici općinskog vijeća u Sarajevu, na kojoj su radikali optužili Hrvate i Muslimane da su ignorirali manifestacije. Oštre proteste uputili su gradonačelniku, jer sarajevska općina nije uzela vidnog učesće u proslavi desetogodišnjice ulaska „oslobodilačke srpske vojske.“ Na to je reagirao Mato Bekavac, vijećnik HSS, s pitanjem „je li bila bitka u Sarajevu kada ste nas oslobodili! Bila je na Solunskom frontu“ odgovorili su složno radikali. „Niste nas oslobodili“, uzrujano je dobacivao Bekavac, a Uroš Krulj, predsjednik radikalskog kluba, uzviknuo „onda ćemo Vas još jednom osloboditi.“ Uslijedile su žustre rasprave zbog čega je predsjedavajući prekinuo sjednicu na izvjesno vrijeme. U nastavku sjednice prešlo se na izbor podnačelnika i odbornika u 11 odbora. Uspostavljena većina nudila je radikalima jedno od pet mjesta u odboru, a oni su tražili dva. Kada im to nije udovoljeno odbili su ponudu i demonstrativno napustili sjednicu. Zbog toga u 11 novoizabranih općinskih odbora nije ušao nijedan radikal.¹⁰⁷

Poslije burnih sjednica oblasne skupštine i općinskog vijeća u Sarajevu dr. Mahmud Behmen izjavio je da su sukobe na sjednicama

¹⁰⁵ Сукоб између муслимана и сарајевских радикала, *Политика*, Год. XXV, бр. 7377, Београд, 12. новембар 1928, 5.

¹⁰⁶ Сукоб између муслимана и сарајевских радикала, *Политика*, Год. XXV, бр. 7377, Београд, 12. новембар 1928, 6.

¹⁰⁷ Оштри сукоби у сарајевској општини, *Политика*, Год. XXV, бр. 7378, Београд, 13. новембар 1928, 4.

izazvali radikali i da predstavnici JMO ne bi uopće ni reagirali na njihove provokacije da nisu iznijeli tvrdnje da su Muslimani protiv „oslobodilačke vojske i protiv Srba i srpstva.“ Naveo je da je stari radikalski običaj da „čim im ne ide dobro, odmah proglašavaju da je srpstvo u opasnosti.“¹⁰⁸ Konstatirao je da ukoliko „srpstvu preti uopšte kakva opasnost to mu preti samo od njih koji još uvek misle da je država samo za njih i ne mogu da shvate osnovnu misao svake demokratske države da su građani ove zemlje jednakopravni bez obzira na versko i plemensko obeležje, a pogotovo partijsko obeležje. Nisu oni uzeli ovu državu u zakup [radikali, prim. a.] pa da se mogu ovako ponašati.“ Behmen je bio uvjeren da su eksponenti te politike željeli samo da provociraju, jer nije vidio drugi razlog. Odbacio je navode da je prekinuta saradnja s radikalima u oblasnoj skupštini, jer su tri radikalska odbornika saradivala s JMO. To što JMO radikalima nije mogla ustupiti poziciju predsjednika oblasne skupštine, naveo je, nije bio razlog za njihov nedoličan ispad. Ocijenio je da je sve to bilo po diktatu Milana Srškića, a u funkciji prekida saradnje s JMO.¹⁰⁹

Dr. Branko Kaluđerčić, jedan od Srškićevih istomišljenika i najbližih saradnika, povodom demonstracija i sukoba bosanskih radikala i Muslimana koji su kulminirali na oblasnoj skupštini, izjavio je da manifestacije nisu bile antimuslimanske. Ustvrdio je da bosanski radikali ne mrze Muslimane, jer bi to značilo da oni mrze svoj narod.¹¹⁰ Muslimani su tokom vremena, dodao je, „saživeli sa turskim načinom života i svoj prvotni slovenski mentalitet zamenili sa nekim orijentalno-turskim mentalitetom u kojem još živi jedna fatalistička nada da je ova država privremena i da će Turci kad tad, ali opet, doći do stare svoje slave i veličine.“ Optužio je JMO da

¹⁰⁸ Сукоб између муслимана и сарајевских радикала, *Политика*, Год. XXV, бр. 7377, Београд, 12. новембар 1928, 5.

¹⁰⁹ Г. др. Бехмен о сарајевским радикалима, *Политика*, Год. XXV, бр. 7376, Београд, 11. новембар 1928, 2.

¹¹⁰ Bosanski Muslimani, po njegovu mišljenju, „pored svega što su nacionalno odrođeni i zastranjeni, pored svega toga što se njihova islamska vera, koju oni zovu turska vera, u toku vremena identifikovala sa turskom narodnošću – oni su ipak očuvali sve svoje slavenske rasne osobine. Oni su rasno čisti Srbi (...) i kad bi radikali njih mrzeli značilo bi da mrze svoj narod, da mrze sami sebe.“ (Мишљење г. д-р Калуђерчића, *Политика*, Год. XXV, бр. 7379, Београд, 14. новембар 1928, 3).

sprječava svaku reformu i emancipaciju Muslimana. Naročito mu je smetalo što je vodila „potajnu borbu“ protiv kulturno prosvjetnog društva „Gajret“, koje je radilo na „društvenom ozdravljenju muslimana.“ JMO je, po njegovu mišljenju, „mesto da rešava krupno i važno socijalno pitanje, pitanje muslimanske društvene egzistencije, mesto da svoje napore uputi u najširem socijalnom pravcu, ona je muslimane okupila u versko-političku organizaciju i svu brigu svela na to da muslimanima kao versko-političkoj organizaciji izvojuje povlašten politički položaj u državi, da je napravi političkim faktorom i to većim nego što odgovara njenoj snazi, a hodžama je prepustila da spasavaju muslimane od opšte društvene zaostalosti u kojoj se nalaze.“ Tražio je da „Gajret“, koji je inače bio prosrpski orijentiran, preduzme akciju na kulturno-prosvjetnom polju među Muslimanima, da se deislamizira prosvjeta (ukinu mektebi, učenje arapskog i turskog jezika u školama i slično) i sudstvo (ukinu šerijatski sudovi i posebno „tursko pravo“ za muslimane), raskine s turskom prošlošću i svim njenim tradicijama, jer se samo putem vjerske emancipacije muslimanskih masa mogao utrti put njihovoj društvenoj evoluciji.¹¹¹ Potvrdio je da se sarajevski radikali ne slažu s politikom JMO, a naročito s izborom općinskih vijeća u Mostaru i Sarajevu.¹¹² Zbog umnožavanja sukoba jednog dijela bosanskih radikala i Muslimana koji su izbili na terenu, a koji u isto vrijeme nisu značili sukob Muslimana i radikala koji su bili zastupljeni u vladi, stvorena je mučna situacija čije se rješavanje stranačkim rukovodstvima imperativno nametalo. Teškoće koje su izbile među

¹¹¹ U vezi s Kaluđerčićevom izjavom JMO je odgovorila da je stranka i prije nje znala kako Kaluđerčić promišlja kao i onih „90% kadija, šerijatskih sudija i hodža“, koji su bili uz radikale. Na zamjerke da JMO sprječava reformisanje Muslimana, stranka je odgovorila da prije reforme treba narodu osigurati život. Odbacivali su krivicu za to što su 10 godina potrošili na to da osiguraju muslimanski narod. Pozvali su ga da se „ne meša u naše stvari, jer mi već znamo šta našem narodu treba i kako ćemo raditi. Ali treba znati da smo najviše teškoća imali baš sa g. Kaluđerčićem u pogledu otvaranja muslimanskih škola u sarajevskom srezu jer su se upravo njegovim zauzimanjem otvarale škole samo u pravoslavnim selima, dok su se muslimanska sela zaobilazila. I to ne treba da se zaboravi.“ (Одговор г. Калуђерчићу, *Политика*, Год. XXV, бр. 7379, Београд, 14. новембар 1928, 3).

¹¹² Мишљење г. д-р Калуђерчића, *Политика*, Год. XXV, бр. 7379, Београд, 14. новембар 1928, 3.

strankama, pojačale su sarajevske demonstracije. Zaoštrenost odnosa bila je u nekim krajevima, gdje je autoritet pojedinih lokalnih političkih veličina bio izraženiji, prilično jaka i na štetu autoriteta stranačkih vođstava. Sukob se naravno morao osjetiti i u Beogradu, gdje su bili na okupu oni koji su ravnali politikama i jednih i drugih. Stranačka rukovodstva bila su primorana da se uključe u rješavanje lokalnih sporova nastojeći da sva sporna pitanja reguliraju mirnim putem i bez potresa zvaničnih stranačkih politika.¹¹³

Na jednoj strani, radikali su tražili da se poprave pogreške koje su učinjene prilikom konstituiranja općinskih vijeća, a na drugoj JMO da se zaustavi dalja politika izazivanja Muslimana od strane nekih lokalnih radikala koji nisu imali veze s radikalskim poslaničkim klubom. Zbog opasne radikalske harange, koja je potencirala međunacionalnu netrpeljivost, Spaho je potezao pitanje opstanka svoje stranke u vladi.¹¹⁴ Da bi se našao način da se nesuglasice isprave, 13. novembra 1928. u predsjedništvu vlade u Beogradu, organizirana je konferencija kojoj su prisustvovali dr. A. Korošec, premijer i ministar unutrašnjih poslova, dr. M. Spaho, ministar trgovine, V. Vukićević i bosanski radikalski poslanici V. Andrić, B. Kujundžić i L. Marković. Razgovori su vođeni u najpomirljivijem tonu, uglavnom o načinu kako da se likvidiraju nastali nesporazumi. Utjecaj lokalnih političara morao se suzbiti, a ono što su do tada učinili i što je bio povod da do raznih sukoba dođe moralo se reparirati da bi se održala postojeća koalicija u vladi.

Na konferenciji, koja je potrajala dosta dugo, detaljno je pretresano sve u vezi s općinskim izborima i njihovim rezultatima, konstituiranjem općinskih vijeća, radikalskom harangom, demonstracijama u Sarajevu i stranačkim odnosima.¹¹⁵ Muslimani su u pregovorima nalazili da su lični i lokalni momenti preteгли u Bosni i Hercegovini toliko da je bilo teško ispraviti konstituiranje

¹¹³ Напори за решење спора, *Политика*, Год. XXV, бр. 7379, Београд, 14. новембар 1928, 3.

¹¹⁴ Поремећени односи у владиној коалицији, *Време*, Год. VIII, бр. 2478, Београд, 14. новембра 1928, 1; Спор између ЈМО и радикала, *Време*, Год. VIII, бр. 2476, Београд, 13. новембра 1928, 1.

¹¹⁵ Радикали и муслимани, *Политика*, Год. XXV, бр. 7378, Београд, 13. новембар 1928, 3.

općinskih vijeća u Mostaru i Sarajevu. Radikali su tražili da se ta pitanja što prije prečiste. I Muslimani su bili voljni da učine sve kako bi se sporazum učvrstio. Međutim, na drugim pitanjima stvari su se zakomplicirale. Jedno od njih bio je Zakon o općinama. Naime, u Bosni i Hercegovini važio je statut u općinama koji je donijet još u vrijeme austrougarske uprave. Prema tim predratnim statutima, koji su formalno bili na snazi, za donošenje odluka u općinskim vijećima bila je neophodna dvotrećinska većina. Međutim, općinska uprava u Sarajevu bila je konstituirana tako da po statutu nije imala potrebnu kvalifikovanu većinu za donošenje odluka. To je dalo povoda muslimanskim poslanicima da pokrenu pitanje donošenja novog zakona o općinama. Neki listovi, bliski vladi, raspolagali su informacijama da je zakon o općinama, koji je trebao važiti za cijelu državu, već bio spremljen. U cilju njegova što bržeg sprovođenja na konferenciji se raspravljalo o formiranju jednog međuklupskog odbora, koji je trebao u ime klubova većine ubrzati prijedlog zakona kako bi što prije prošao kroz zakonodavni odbor i plenum Narodne skupštine. Međutim, poslanicima JMO ni ovakav postupak nije bio dovoljno brz, jer sarajevska općina nije mogla da radi. S druge strane sumnjali su da radikali odlažu donošenje zakona kako bi iskoristili postojeći statut da uđu u gradsko vijeće Sarajeva. Da bi se izvukli iz neugodne situacije, Muslimani su predlagali, insistirajući energično na tome, da se na Bosnu i Hercegovinu protegne zakon o općinama koji je tada važio u Sloveniji. U vezi s tim Š. Behmen se nekoliko puta u toku konferencije sastajao s A. Korošcem. Međutim, na taj prijedlog radikali nisu pristajali, nego su tražili da se intenzivira donošenje zakona o općinama za cijelu zemlju. Spaho je posebno bio nezadovoljan što se pojedini zahtjevi muslimanskog kluba nisu uvažavali. Stranka je još 1927. godine podnijela zahtjev za smjenu velikog župana tuzlanske oblasti, ali on nikad nije realiziran.¹¹⁶ Najveće nesuglasice nastale su oko sarajevskih demonstracija. Izvještaji Muslimana i radikala o dešavanjima i obimu demonstracija potpuno su se razlikovali. Prema tvrdnjama poslanika JMO i nekih listova koji su to objavili na demonstracijama su se izvikivali jako neprijatni i uvredljivi povici, zbog kojih je neko morao snositi

¹¹⁶ Апстиненција г. др. Спахе, *Правда*, Год. XXIV, бр. 312, Београд, 16. новембра 1928, 2.

konzekvence, a prema radikalskim izvještajima tih povika uopće nije bilo. JMO je optužila Milana Nikolića, velikog župana sarajevske oblasti, da je slao lažne izvještaje o demonstracijama i „nagonio policijske organe u Sarajevu da izjavljuju da na (...) manifestacijama nije došlo do uzvika: ‚Živio Puniša Račić‘, dok mnogi lojalni i ispravni građani svedoče da su se ti uzvici zaista čuli.“¹¹⁷ Zahtijevala je da se Nikolić smijeni kao i veliki župan tuzlanske oblasti. Stranka nije postavljala posebne uvjete, ali je smatrala da je više nego jasno „da treba da se uklone oni ljudi koji ometaju sprovođenje sadašnje politike sporazuma, pa da se dovedu ljudi koji će se, ako ne zalagati za tu politiku, a ono da je bar ne ometaju. Želja je naša da ti ljudi budu iz naših redova, ali ako to ne bude, oni u svakom slučaju treba da budu ljudi u skladu sa današnjom politikom sporazuma.“¹¹⁸ Vlado Andrić i Bogoljub Kujundžić nisu bili voljni na popuštanje Spahi. Zastupali su gledište da položaji dva velika župana pripadaju radikalima i da oni trebaju nezavisno da odlučuju koga će na te funkcije postaviti. Slično gledište imao je i Lazar Marković.¹¹⁹ Navodili su da je Nikolić u radu bio korektan, pa i prilikom demonstracija, te da stoga nema stvarnih razloga koji bi diktirali njegovu smjenu. Na sastanku je dogovoreno da se cijela stvar oko demonstracija ispita, saslušaju svjedoci i da se na osnovu izvještaja o istrazi donese konačna odluka. Radikali su još tražili da se uzme u obzir svako ko je kriv. U vezi s sarajevskim doveli su i slučaj u Trebinju, gdje su „prijatelji g. dr. Spahe, povodom sporazuma radikala i H. S. S., demonstrirali vičući: živio Puniša Račić!“¹²⁰ Insistirali su da se formira koalicija bar u onim općinama u kojima do tada nisu bila uspostavljena općinska vijeća.¹²¹ Ni radikali ni Muslimani nisu smatrali da su sporna pitanja

¹¹⁷ Муслимани против г. Милана Николића, *Политика*, Год. XXV, бр. 7376, Београд, 11. новембар 1928, 2.

¹¹⁸ Напори за решење спора, *Политика*, Год. XXV, бр. 7379, Београд, 14. новембар 1928, 3.

¹¹⁹ Спор између ЈМО и радикала, *Време*, Год. VIII, бр. 2476, Београд, 13. новембра 1928, 1.

¹²⁰ Условна оставка г. др. Спахе. Питање промене двојице босанских жупана, *Време*, Год. VIII, бр. 2477, Београд, 14. новембра 1928, 1.

¹²¹ Prema nekim izvorima na sastanku je dogovoreno da se postigne saradnja u tuzlanskoj općini, gdje pri prvom konstituiranju nije bila ostvarena. (Босански радикали тврде на нема спора са Ј. М. О., *Време*, Год. VIII, бр. 2476, Београд, 13. новембра 1928, 1).

bila takva da se nisu mogla riješiti. Dakle, kod obje strane bila je prisutna želja za kompromisom. Na kraju je odlučeno da Vukićević sa Spahom izvrši određene korekture stranačkih odnosa i da porade da se lokalni političari prisile da rade u skladu sa zvaničnim politikama stranaka.¹²²

Spaho je poslije konferencije otputovao u Sarajevu, gdje je trebao ispitati situaciju povodom konstituiranja općinskih uprava i sagledati mogućnost da li je negdje moguće učiniti ispravke, kako bi se sporazum s radikalima učvrstio.¹²³ Međutim, među političkim krugovima 13. novembra 1928. godine pojavile su se informacije da je Spaho premijeru predao uvjetnu ostavku ukoliko radikali ne ispune zahtjeve za smjenu velikih župana i da je zato otputovao iz Beograda.¹²⁴ Povodom natpisa u štampi da je JMO pred raskidom saradnje s NRS, javnosti se obratio jedan radikalski ministar s izjavom da su njihovi odnosi s Muslimanima u potpunosti uređeni. Ustvrdio je da nije bilo nesavladivih razlika među strankama, jer su obje bile svjesne da trebaju jedna drugoj. Priznao je da se prilikom pregovora najviše raspravljalo o smjeni velikih župana i formiranju, odnosno izmjeni gradskih vijeća u Sarajevu i Mostaru, gdje je JMO uspostavila saradnju sa HSS. Međutim, prema njegovim saznanjima Muslimani po pitanju gradskih većina u Sarajevu i Mostaru nisu mogli ništa promijeniti. Ipak, za radikale to nije bilo strašno i oko toga nisu namjeravali praviti probleme, jer je sporazum proveden u većini drugih. Muslimani su ostali pri zahtjevu da se smjene i premjeste iz Bosne i Hercegovine sarajevski i tuzlanski veliki župani. Kako se oko toga šefovi stranaka nisu mogli dogovoriti ostalo je da se to pitanje riješi poslije kraljeva povratka iz Pariza.

Na osnovu dogovora postignutog na konferenciji JMO je ispred vlade uputila u Narodnu skupštinu novi prijedlog zakona o općinama, koji je trebao biti usvojen u što kraćem roku, jer seoske općine nisu mogle uopće ni funkcionirati, pošto je na Bosnu i

¹²² Радикали и муслимани, *Политика*, Год. XXV, бр. 7378, Београд, 13. новембар 1928, 3.

¹²³ Г. Спахо у Сарајеву, *Правда*, Год. XXIV, бр. 311, Београд, 15. новембра 1928, 2.

¹²⁴ Апстиненција г. др. Спахе, *Правда*, Год. XXIV, бр. 312, Београд, 16. новембра 1928, 2; Напори за решење спора, *Политика*, Год. XXV, бр. 7379, Београд, 14. новембар 1928, 3.

Hercegovinu bio proširen iz slovenačko-dalmatinskog općinskog zakona samo način vršenja izbora – a ne i druge odredbe po kojima su općine trebale raditi. Prijedlog zakona sadržavao je tri dijela. U jednom su bile odredbe o seoskim općinama u drugom o varoškim, a posebne odredbe odnosile su se na Beograd, Zagreb i Ljubljanu. Prema novom zakonu na izborima su se birali samo odbornici, a ne i općinska rukovodstva. Lista koja je uspjela osigurati natpolovičnu većinu odmah je mogla konstituirati općinsku upravu i nesmetano raditi. Prijedlog je trebao biti iznijet pred poslaničke vladine krugove, kako bi poslije mogao u odboru i u plenumu brže proći. Također je povedena istraga oko demonstracija u Sarajevu.¹²⁵

Dnevna štampa izvijestila je 21. novembra 1928. javnost da se sporazum između radikala i JMO svugdje sproveo, osim u Sarajevu i Mostaru, zaključujući da je time konačno i to pitanje likvidirano.¹²⁶ Međutim, štampu je demantirao poslanički klub JMO koji je i dalje tražio smjenu velikih župana u Sarajevu i Tuzli, jer nije bio zadovoljan sa stanjem javne sigurnosti u Bosni i Hercegovini. Iz kluba su tvrdili da je stranka prilikom pregovara pristala da se to pitanje odloži, ali samo dok Ministarstvo unutarnjih poslova ne završi istragu oko demonstracija u Sarajevu.¹²⁷ Zaista je Korošec ispred ministarstva odredio jednog inspektora koji je proveo istragu u Sarajevu. Nakon uviđaja utvrdio je da je jedan visoki činovnik dostavio Ministarstvu friziran službeni izvještaj o dešavanjima na demonstracijama. Dotični je zbog zloupotrebe službenog položaja odmah suspendovan sa dužnosti, što je trebalo da zadovolji muslimanske zahtjeve.¹²⁸

U međuvremenu je Spaho s Vladom Andrićem u Sarajevu uspio riješiti većinu međustranačkih sporova.¹²⁹ Međutim, iako su stranačka

¹²⁵ Влада ће одмах поднети закон о општинама, *Правда*, Год. XXIV, бр. 311, Београд, 15. новембра 1928, 2.

¹²⁶ Споразум радикала и муслимана, *Правда*, Год. XXIV, бр. 315, Београд, 22. новембра 1928, 3.

¹²⁷ Муслимани тврде да не мисле попуштати од свог захтева да се смене велики жупани у Сарајеву и Тузли, *Време*, Год. VIII, бр. 2492, Београд, 29. новембра 1928, 1.

¹²⁸ Резултати истраге у Сарајеву, *Правда*, Год. XXIV, бр. 321, Београд, 26. новембра 1928, 1.

¹²⁹ Споразум г. г. Спахе и Андрића, *Правда*, Год. XXIV, бр. 315, Београд, 19. новембра 1928, 1.

rukovodstva aktivno radila na harmonizaciji odnosa i učvršćivanju koalicije na svim nivoima, 22. novembra 1928. godine poslije oblasne skupštine u Sarajevu klub sarajevskih (čitaj srškićevih, op. a.) radikala održao je svoju sjednicu s koje je izdao saopćenje da prekida sve odnose s JMO. Kao glavne razloge za raskid naveli su dvostruku politiku koju je vodila JMO, jednu prema Beogradu, a drugu prema Zagrebu i što nije ostvarila koaliciju s radikalima u sarajevskoj općini i oblasnoj skupštini. Odlukom su odbacili i međustranački dogovor postignut u Sarajevu i osudili ministra V. Andrića što je uopće pregovarao sa Spahom. Kako bi Andrića opravdao pred bosanskim radikalima i njihovim simpatizerima, odmah sutradan jedan neimenovani zvaničnik iz njegova kabineta, u popodnevnom izdanju sarajevske *Večernje pošte*, demantirao je vijesti da je ministar vodio pregovore o saradnji radikala i JMO u općini i sarajevskoj oblasti ili da je s bilo kim uopće razgovarao, jer je navodno već nekoliko dana bio bolestan. Ova vijest živo je komentarisana u svim sarajevskim političkim krugovima, a naročito među srškićevim radikalima. Jedan od srškićevih prijatelja izjavio je da je neshvatljivo kako je Andrić ili neko iz njegove okoline mogao dopustiti da se u javnost plasira demanti o pregovorima, kad su svi radikali znali da ih je zaista vodio. Ustvrdio je da je Andrićeva bolest političke prirode i da je to koristio kao izgovor kako bi okončao pregovore sa sarajevskim prvacima JMO.¹³⁰

Nakon neuspješne akcije da izmijene općinsku upravu u Sarajevu, srškićevi radikali su pokrenuli harangu i otpočeli s raspirivanjem nacionalne mržnje u narodu. U nekim mjestima nastavili su s propagandom protiv izabranih vijećnika JMO, izjavljujući da je „srpstvo u opasnosti od ‚Turaka‘, da će stradati dobrovoljci na račun begova i šuckora, da JMO nije pouzdan saveznik, jer spahinovci saraduju sa vijećnicima HSS itd., itd.“¹³¹ Listovi bliski njima zastupali su stavove da u „ovako nacionalnoj državi kao što je naša mogu i treba da imaju svoju slobodu i ravnopravnost kao u svakoj kulturnoj državi, i svi ostali oni elementi koji nisu stvarali ovu državu, ali ne mogu i ne smiju u njoj vladati.“¹³²

¹³⁰ Босански радикали и Ј. М. О., *Време*, Год. VIII, бр. 2487, Београд, 24. новембра 1928, 3.

¹³¹ A. Purivatra, *Jugoslavenska muslimanska organizacija*, 295.

¹³² N. Šarac, *Uspostavljanje šestojanuarskog režima*, 176.

Harangu protiv Muslimana oštro je osudila JMO tvrdeći da radikali ne mogu da razumiju da je prošlo vrijeme terora koji su godinama provodili. Po uvjerenju bosanskih radikala, navela je, svi politički faktori u zemlji trebali su čekati „šta će izaći iz njihovih mudrih glava i svi moraju da se poklone pred njima, ma bilo to otvoreno na štetu narodnu. (...) Uobrazili su sebi da su velika sila, da mogu da rade šta hoće, da niko nema nikakvog prava osim njih, da ništa nije u stanju da im pokaže i da ih uvjeri o protivnom.“ Sarajevski radikali, naglasila je, izgubili su moć rasuđivanja i umislili da će harangiranjem s „najbesmislenijim i najglupljim“ frazama, koje su odavno prevaziđene, zagrijati mase za svoju politiku, ne razmišljajući koliko opasnost je sa sobom nosila nacionalistička retorika i raspirivanje nacionalne i vjerske mržnje. Zbog egoizma izgubili su neke pozicije u sarajevskom gradskom vijeću i sarajevskoj oblasnoj skupštini, nakon čega su podigli uzbunu iz sveg glasa da je srpstvo propalo. Pitala je javnost da li je srpstvo moglo propasti u državi u kojoj su Srbi imali dominantnu ulogu i bezmalo držali sve poluge moći u svojim rukama? A potom odgovorila da srpstvo nije moglo da propadne u državi koja je po Ustavu bila zasnovana na potpunoj jednakosti građana i da bi bilo „žalosno (...) srpstvo koje bi moglo da propadne (...), a još žalosniji oni Srbi koji ga ne bi mogli da sačuvaju.“ Nije bilo u opasnosti srpstvo nego megalomanski apetiti sarajevskih radikala, koje je trebalo korigirati. Stranka je smatrala da je sarajevske radikale neko trebao obavijestiti da oni nisu „vascijelo srpstvo. Šaka desperatera ne može da predstavlja srpstvo, niti da uzima na nj[ega] patent, jer na to nema nikakvog prava. Oni su toliko ataka poduzimali protiv Srba, koji ne dijele njihova mišljenja, da se ne mogu reklamirati kao jedini Srbi na kugli zemaljskoj. Neka nam bude dozvoljeno da podsjetimo samo na progone nacionalnih Srba, onih koji su sve svoje pa i svoje živote, zalagali za srpstvo, a nalaze se u našim redovima. Mi ne možemo dozvoliti da sarajevski radikali na neki način pokušavaju da isključe iz srpstva te ljude i da protiv njih harangiraju. Ne možemo dozvoliti da nama, među kojima (...) ima jako mnogo“ onih koji su “po duši i osjećaju nacionalisti jednog ili drugog plemena, dijele lekcije iz patriotizma.“ Optužili su sarajevske radikale da se njihov patriotizam svodio na izazivanje i harangiranje, pravljenje razdora

među narodom i njegovo produbljivanje. Podsjetili su javnost na posljedice njihovog patriotizma i harange tokom februarskih izbora 1925. godine, kada je bilo ubijenih i ranjenih. „Blizu deset godina čekali smo, pa i pod najtežim prilikama, da dobijemo mjesto, koje nas ide po našoj snazi i po našem broju. Mi, koji vrlo dobro znamo šta smo preživjeli, bili smo toliko velikodušni da smo našim na zor protivnicima radikalima sarajevskim ipak davali ono mjesto, koje ih ide. Ali oni su to odbili. Sada neka čekaju oni koliko mogu da izdrže, i ako ne u takvom položaju, u kojem smo mi čekali. Radi toga je njihovo čekanje, koje nije više nego provođenje inata, potpuno u redu.“¹³³ JMO je tvrdila da su Muslimani sposobni da izgube postojeće vjerske, plemenske pa čak i staleške proturječnosti u Bosni i Hercegovini, jer su „oni konstruktivni, gospodarski realni, nacionalno široka pogleda i konsekventni radnici na ,izmirenju, bratskoj saradnji i slobodnom učešću u komunalnim i političkim poslovima u interesu naroda i otadžbine.‘ Ovo je bila prilika da se istakne kako su Muslimani, ekonomski uništeni, nisu izgubili borbeni duh i da njihova politička i narodna svijest sadrži i jezgru državotvornosti, koja je jača od svega onoga negativnoga što su učinili drugi na štetu Muslimana, a i na štetu ostaloga naroda i države.“ Ovakvi pogledi i mišljenja imali su za cilj izazivanje moralno-političkih efekata, a nisu bili lišeni ni nacionalističke pozadine.¹³⁴

Iako Spahini zahtjevi za smjenu velikih župana nisu bili sprovedeni, on je i dalje saradivao u vladi. Ni zahtjevi radikala da se u Sarajevu i Mostaru popravi pogreška pri konstituiranju općinskih vijeća također nisu riješeni, ali oni na tome više nisu insistirali.¹³⁵ Ostavljanje u životu tih općinskih vijeća dovelo je do raskida međusobnih aranžmana bosanskih radikala i JMO i njihove saradnje u oblasnim skupštinama u Sarajevu i Travniku. Saradnja na državnom nivou nastavljena je sve do zavodaženja diktature 6. januara 1929, jer je bila diktirana krupnijim političkim interesima i potrebama stranačkih vrhova.¹³⁶ Ali, ono što Srškić i njegovi istomišljenici nisu

¹³³ Harangerska posla, *Pravda*, God. VIII, br. 50, Sarajevo, 21. novembra 1928, 1.

¹³⁴ A. Purivatra, *Jugoslavenska muslimanska organizacija*, 295–296.

¹³⁵ Опет око прелазне владе, *Pravda*, Год. XXIV, бр. 330, Београд, 4. децембра 1928, 3.

¹³⁶ N. Šarac, *Uspostavljanje šestojanuarskog režima*, 155.

uspjeli u redovnoj proceduri, ostvarili su nakon zavođenja diktature. Naime, poslije stupanja na snagu novog Zakona o općinama, novoimenovani predsjednik vlade general Petar Živković razdao je u februaru 1929. raspis za smjenu nekih lokalnih funkcionera u pojedinim bosanskohercegovačkim općinama, jer su se navodno svojim defetističkim radom ogriješili o državne interese. Crpeći pravnu osnovu iz tog vladinog akta veliki župan mostarske oblasti razriješio je općinsku upravu u Mostaru, sarajevski u gradu Sarajevu, a tuzlanski u Bijeljini, Bosanskom Šamcu i Modriči. Međutim, pri postavljanju novih kadrova nije uvažavan vjersko-nacionalni sastav u pojedinim mjestima, niti broj osvojenih glasova stranaka na općinskim izborima. Smjena je najviše pogodila pristalice JMO, jer su njene kadrove zamijenile pristalice radikala ili eksponenti njihove politike, a u nekim mjestima i bliži rođaci velikih župana. Lustracija nekih lokalnih funkcionera izazvala je nezadovoljstvo stanovništva u mjestima gdje su izvršene smjene, jer je urađena „zbog starih partijskih računa.“¹³⁷

Zaključak

Deceniju je stanovništvo Bosne i Hercegovine u Kraljevini SHS uskraćivano za ustavno pravo da na lokalnim izborima bira i bude birano. Glavni razlog „odgađanja“ izbora bila su nastojanja srpskih političkih faktora u Bosni i Hercegovini, okupljenih oko NRS, da očuvaju zaposjednute pozicije i privilegije u lokalnim zajednicama. Politički predstavnici druga dva naroda stalno su tražili održavanje izbora kako bi bar u lokalnim sredinama uzeli učešće u vlasti. Nakon skoro deceniju natezanja vlasti su za 28. oktobar 1928. godine raspisali lokalne izbore u Bosni Hercegovini. Glavnu borbu na izborima vodile su NRS i JMO, stranke koje su činile koalicionu vlast na državnom nivou. Međutim, jedan dio bosanskih radikala, predvođeni Milanom Srškićem, nije podržavao stranačko rukovodstvo po pitanju saradnje s JMO. Svoje nezadovoljstvo bosanski radikali iskazali su u predizbornoj kampanji u kojoj su

¹³⁷ A. Purivatra, *Jugoslavenska muslimanska organizacija*, 302–303, 427–428.

oštro kritovali vladu i iznosili teške optužbe i uvrede na račun JMO. Neodgovorni političari iz svih političkih stranaka, nemajući nikakvih rezultata iza sebe, niti programskih rješenja kojima bi popravili teško stanje u Bosni i Hercegovini u predizbornim kampanjama pribjegli su nacionalističkoj retorici pomoću koje su nastojali mobilizirati svoje glasačko tijelo. Nepromišljenim nastupima podgrijavali su nacionalne tenzije i sijali razdor u narodu. Grupisanje na nacionalnoj osnovi vodilo je k političkoj i nacionalnoj izolaciji naroda i udaljavalo ih od stvaranja bilo kakvog zajedničkog fronta, koji bi radio na poboljšanju prilika u lokalnim sredinama.

Poslije izbora odnosi među strankama su se dodatno zakomplicirali, jer su JMO i NRS, „koalicioni partneri“, u žaru predizborne borbe posijali klice nepovjerenja, a potom u nekim općinama formirali većinu s drugim političkim strankama i grupama. Odbacivanje saradnje bila je posljedica međusobnih animoziteta i nesuglasica koje su kolumirale u predizbornoj kampanji, a također i stranačkog i ličnog interesa pojedinaca. Iako su obje stranke ostvarile saradnju s drugim političkim grupama, ipak, radikali su optužili JMO da je njihova koalicija sa Hrvatima imala političku pozadinu i da je bila usmjerena protiv Srba. U pozadini te tvrdnje krilo se nezadovoljstvo zbog gubitka brojnih pozicija i privilegija koje su do tada imali. Pridavanje političke pozadine formiranju općinskih vijeća nije imalo utemeljenja jer su u tome prevladali lokalni interesi, razlika u pogledima na prava komunalne politike, lična sujeta, teško ekonomsko stanje, plata gradskog načelnika (koja je i te kako dolazila u obzir) i palanačka surevnjivost. Ipak, jedan dio bosanskih radikala je iz nezadovoljstva pokrenuo akciju za raskidom koalicije s JMO na državnom nivou, što je premijeru i vladi zadavalo ozbiljne probleme. Umnožavanje sukoba među strankama na terenu, a posebno haranga koju su radikali preduzeli protiv Muslimana, izazvala je buru na političkoj sceni. Rasprava o prevazilaženju te mučne situacije vođena je na najvišem nivou. Dio problema stranke su riješile u pregovorima, a u cjelosti kralj zavođenjem diktature 6. januara 1929. godine.

POLITICAL STORM AFTER MUNICIPAL ELECTIONS IN BOSNIA AND HERZEGOVINA IN 1928

Summary

For a decade, the population of Bosnia and Herzegovina in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes has been denied the constitutional right to vote and to stand as a candidate in local elections. The main reason for the “postponement” of the elections was the efforts of Serbian political factors in Bosnia and Herzegovina, gathered around the NRS, to preserve the occupied positions and privileges in local communities. Political representatives of the other two nations constantly demanded that elections be held in order to take part in the government, at least in the local communities. After almost a decade of struggle, the authorities called local elections in Bosnia and Herzegovina on October 28, 1928. The main fight in the elections was led by the NRS and the JMO, the parties that formed the coalition government at the state level. However, some Bosnian radicals, led by Milan Srškić, did not support the party leadership in cooperating with the JMO. The Bosnian Radicals expressed their dissatisfaction in the election campaign, in which they sharply criticized the government and made severe accusations and insults against the JMO. Irresponsible politicians from all political parties, having neither results behind them, nor program solutions to improve the difficult situation in Bosnia and Herzegovina, in the election campaigns resorted to nationalist rhetoric with which they tried to mobilize their electorate. By reckless performances, they fueled national tensions and sowed discord among the people. Grouping on a national basis led to the political and national isolation of the people and distanced them from creating any common front, which would work to improve the situation in local communities.

After the elections, relations between the parties became particularly complicated, as the JMO and NRS, “coalition partners”, sowed germs of mistrust in the heat of the election campaign, and then formed a majority with other political parties and groups in some municipalities. The rejection of cooperation was a consequence of mutual animosities and disagreements that colluded in the election

campaign, as well as the party and personal interests of individuals. Although both parties cooperated with other political groups, the Radicals accused the JMO that their coalition with Croats had a political background and was directed against Serbs. In the background of that claim was dissatisfaction due to the loss of numerous positions and privileges that they had until then. Assigning a political background to the formation of municipal councils was unfounded because local interests, differences in views on communal policy rights, personal vanity, difficult economic situation, the mayor's salary (which was very much considered) and provincial jealousy prevailed. However, a part of the Bosnian Radicals, out of dissatisfaction, launched an action to break the coalition with the JMO at the state level, which caused serious problems for the Prime Minister and the government. The multiplication of conflicts between the parties on the ground, and especially the harangue taken by the radicals against the Muslims, caused a storm on the political scene. The debate on overcoming that painful situation was conducted at the highest level. Part of the problem was solved by the parties in negotiations, and entirely by the king by imposing the dictatorship on January 6, 1929.

BIBLIOGRAFIJA

Izvori

- Arhiv Bosne i Hercegovine Sarajevo (ABH), Fond Veliki župan sarajevske oblasti (FVŽSO)
- Arhiv Jugoslavije Beograd (AJ), Fond Kraljev dvor (74)

Novine

- *Балкан*, Год. XIII, бр. 73, Београд, 1926.
- *Глас слободе*, God. XIX, br. 35, Sarajevo, 1928.
- *Hrvatska sloga*, God. IV, br. 124, Sarajevo, 1922.
- *Hrvatska sloga*, God. I, br. 60, Sarajevo, 1923.
- *Naša pravda*, God. II, br. 16, Sarajevo, 1923.
- *Nova Evropa*, Knj. XVIII, Zagreb, 1928.
- *Политика*, Год. XXV, бр. 7372, 7375, 7376, 7377, 7378, 7379, Београд, 1928.
- *Pravda*, God. IV, br. 111, Sarajevo, 1922.
- *Pravda*, God. VIII, br. 48, 49, 50, 51, Sarajevo, 1928.
- *Правда*, Год. XXIV, бр. 288, 291, 295, 296, 298, 299, 301, 302, 303, 304, 311, 312, 313, 315, 319, 321, 330, Београд, 1928.
- *Преглед*, Год. I, бр. 12, Сарајево, 1927.
- *Преглед*, Год. II, бр. 49-50, 52, Сарајево, 1928.
- *Večernja pošta*, br. 1855, Sarajevo, 1927.
- *Време*, Год. VIII, бр. 2458, 2459, 2460, 2461, 2462, 2463, 2467, 2469, 2470, 2471, 2474, 2476, 2477, 2478, 2487, 2492, Београд, 1928.

Literatura

- Čulinović, Ferdo, *Jugoslavija između dva rata*, Knj. I—Dujmović, Sonja, Prilog pitanju centralizma – Učešće Srba u upravnim tijelima Bosne i Hercegovine 1918—Gligorijević, Branislav, *Demokratska stranka i politički odnosi u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca*, Beograd, 1970.
- Gligorijević, Branislav, *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji (1919—Група аутора, Милан Сркић (1880—1937)*, Сарајево, 1938.
- Išek, Tomislav, *Djelatnost Hrvatske seljačke stranke u Bosni i Hercegovini do zavođenja diktature*, Sarajevo, 1981.

- Крстић, Ђорђо, *Аграрна политика у Босни и Херцеговини*, Сарајево, 1938.
- Lopandić, J., Dušan, *Izdvajanje Bosne i Hercegovine, Преглед*, Год. II, бр. 52, Сарајево, 30. априла 1928, 1–2.
- Petranović, Branko; Zečević, Momčilo, *Jugoslavija 1918–Pribićević, Svetozar, Diktatura kralja Aleksandra*, Zagreb, 1990.
- Purivatra, Atif, *Jugoslavenska muslimanska organizacija u političkom životu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, Treće izdanje, Sarajevo, 1999.
- Šarac, Nedim, Učešće Komunističke partije Jugoslavije u opštinskim izborima u Bosni i Hercegovini 1928. godine, *Glasnik arhiva i Društva arhivista Bosne i Hercegovine*, God. I, knj. I, Sarajevo, 1961, 251–271.
- Šarac, Nedim, *Uspostavljanje šestojanuarskog režima 1929. godine: sa posebnim osvrtom na Bosnu i Hercegovinu*, Sarajevo, 1975.
- Šehić, Nusret, Počeci formiranja građanskih političkih stranaka u Bosni i Hercegovini nakon stvaranja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (1918–Užičanin, Salkan, *Nacija i teror. Djelatnost nacionalističkih organizacija u Bosni i Hercegovini (1921–1929)*, Tuzla, 2019.

UDK 94

ISSN 2303-7539 (print)
ISSN: 2303-8543 (online)

**DRUŠTVO HISTORIČARA TUZLANSKOG KANTONA
ODSJEK ZA HISTORIJU FILOZOFSKOG FAKULTETA
UNIVERZITETA U TUZLI**

HISTORIJSKA MISAO HISTORICAL THOUGHT

5

HISTORIJSKA MISAO, GOD. V, BR. 5, 1-194, TUZLA, 2019.